

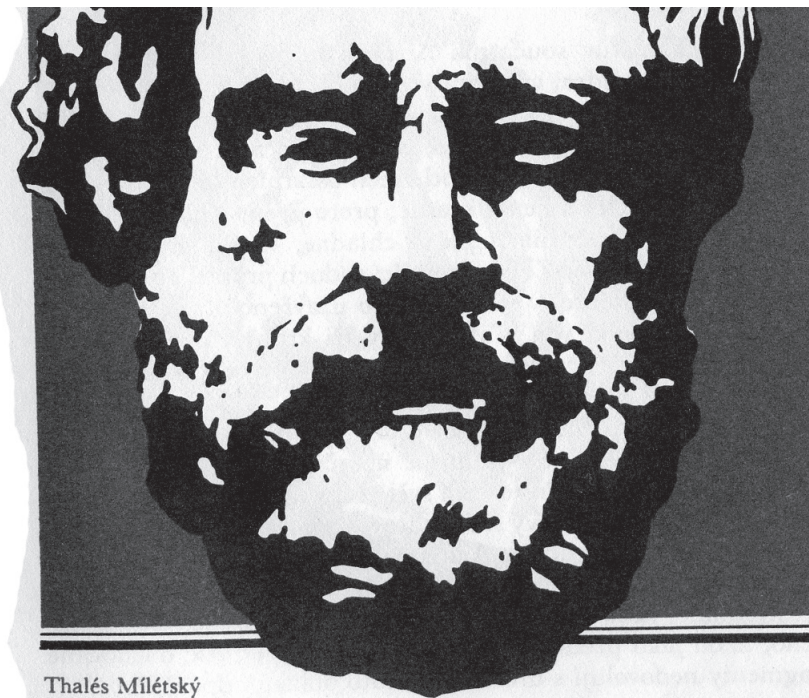
1. MÍLÉŠTÍ MATERIALISTÉ

Thalés

Prvním v řadě míléských filozofů byl Thalés (konec 7. až první polovina 6. stol. př. n. l.). Spojil zájem o potřeby praktického života s hlubokým zájmem o otázky obrazu světa.

Protože byl obchodníkem, využíval obchodní cesty k rozšiřování vědeckých znalostí. Jako vodní stavitel byl proslulý svými pracemi. Stal se také všestranným vědcem a myslitelem, vynálezcem astronomických přístrojů. Jako učenec se v Řecku široce proslavil, když úspěšně předpověděl zatmění Slunce, které tam bylo pozorováno v roce 585 př. n. l. Pro tuto předpověď Thalés využil astronomické znalosti, jež získal v Egyptě nebo Foiníki a jež vycházely z pozorování a závěrů babylónské vědy.

Své vlastní geografické, astronomické a fyzikální poznatky Thalés pak spojil v ucelenou harmonickou filozofickou představu o světě, která byla přes patrné zbytky mytologických představ v podstatě materialistická. Thalés se domníval, že vše existující vzniklo z určitého vlhkého počátku neboli »vody«. Vše ustavičně vzniká z tohoto jediného zdroje. Sama Země leží na vodě a je ze všech stran obklopena oceánem. Je na vodě jako disk nebo deska plovoucí na povrchu vodojemu. Současně látkový (materiální) počátek, »voda«, a celá z něho pocházející příroda nejsou mrtvé, nejsou bez oduševnělosti. Ve vesmíru je vše naplněno bohy, vše je

Thalés Míléský
(asi 625/624—548/543)

oduševněno. Příklad a důkaz všeobecné oduševněnosti Thalés viděl ve vlastnostech magnetitu a jantaru, neboť uvažoval tak, že jsou-li magnetit a jantar schopny uvádět tělesa do pohybu, pak tedy mají duši.

Thalés se pokusil porozumět uspořádání vesmíru obklopujícího Zemi a stanovit, v jakém pořadí jsou ve vztahu k Zemi umístěna nebeská tělesa — Měsíc, Slunce, hvězdy. I v této otázce se Thalés

opíral o výsledky babylónské vědy. Ale představoval si pořadí obráceně, než je tomu ve skutečnosti. Soudil, že nejbliže Zemi je tzv. nebe nehybných hvězd a nejdále Slunce. Tuto chybu napрави-
li jeho pokračovatelé. Jeho filozofické představy o světě jsou napl-
něny ohlasy mytologie.

Anaximandros

Mladší Thalétův současník Anaximandros již neuznával za jediný neměnný zdroj vznikání všech věcí vodu a vůbec nějakou jednotlivou látku, ale prvotní látku (pralátku), ze které se oddělují protiklady teplého a chladného, dávající počátek všem látkám. Tento prvopočátek je odlišný od všech ostatních látek (a v tomto smyslu neurčitý) a nemá hranic; proto je »neurčitý« (*apeiron*). Když se z něho oddělilo teplé a chladné, vznikl ohnivý obal, zahalující vzduch nad Zemí. Proudící vzduch protřhl ohnivý obal a vytvořil tři prstence, v nichž zůstalo uzavřeno určité množství ohně, který pronikl ven. Tak vznikly tři kruhy: hvězdný kruh, sluneční kruh a měsíční kruh. Země, podobná řezné ploše sloupu, zaujímá střed světa a je nehybná. Zvířata a lidé se vyvinuli z naplavenin vyschlého mořského dna a změnili formu při přechodu na souš. Vše, co se vyděluje z neurčitého, se musí za svou »vinu« do něho vrátit. Proto není svět věčný, ale po jeho zničení se z neurčitého vyděluje nový svět a tato výměna světů je nekonečná.

Už v minulosti vznikla »Anaximandrova otázka« o tom, zda chápat *apeiron* jako směs prvních látek, jako něco mezi nimi prostředního, něco naprosto neurčitého a látkám tedy protikladného, nebo jako předobraz Platónovy »hmoty«.¹ Ale dochované fragmenty nedovolují s určitostí na tuto otázku odpovědět.

MÍLÉŤANÉ

překračovat, přidržujíc se načrtnutých myšlenek jako vodítek.

V jistém období prvních sedmdesáti let šestého století se odehrával činný život tří občanů Miletu: Thaléta, Anaximandra a Anaximena, přičemž Anaximenes byl přinejmenším o trochu mladší než první dva. O životě těchto mužů nevíme takřka nic. Museli se navzájem znát a je dochována spolehlivá zpráva, že Thalés a Anaximandros byli blízcí přátelé. Tato trojice vytvořila myšlenkový systém o povaze univerza, jenž byl – přinejmenším od Aristotela dále – uznáván za nový počátek. Anaximandros a Anaximenes své systémy rozvrhli ve spisech, čímž vznikla dvě z nejstarších řeckých prozaických pojednání, Thalés však nenapsal nic. V důsledku toho lze o jeho myšlenkách zjistit vskutku jen velmi málo spolehlivých údajů: náš nejlepší informátor, Aristotelés, jasně říká, že veškerý jemu dostupný materiál byl skrovný a z druhé ruky; v nejlepším případě pocházel od ostatních Milet'anů. Dříve než budeme uvažovat o každém zvlášť, podáme hlavní linie „mílétského“ pohledu na veškerenstvo. Popisujeme-li v následujícím nějaký názor či myšlenku jako „mílétskou“, znamená to, že se objevuje u Anaximandra či Anaximena a byla – nakolik můžeme soudit – všem třem myslitelům společná.

O teologických názorech Milet'anů máme jedinou spolehlivou přímou zprávu v pasáži z Aristotelovy *Fyziky* (203b 3–15). Ta naznačuje, že staří filosofové přírody, a Anaximandros zvlášť, tvrdili existenci jediného bezhraničného neomezeného a nesmrtelného božstva, jež obklopovalo a ovládalo univerzum. Teologie tohoto druhu by byla blízká teologii Xenofanově a je ro-

zumné domnívat se, že argumenty, na nichž spočívaly, byly podobné.

Je zřejmé, že teologie tohoto druhu, spočívající na takovýchto argumentech, bude mít dalekosáhlé důsledky pro kosmologii. Zvláště pak metoda Hésiodovy *Theogonie* přestane být přijatelným způsobem, jak vytvořit koherentní výklad struktury a působení univerza. Jeli-kož ty nyní závisí na moci jediného nejvyššího boha, je nutno pokud možno odhalit způsoby, jak je tato moc vykonávána; a tedy odhalit plán, podle něhož Bůh řídí univerzum. Někteří tento podnik pokládali za beznadějný; Boží mysl je nevyzpytatelná a nekonečně složitá, takže řád univerza je pro člověka nevysvětlitelný. Takové je mínění kupříkladu autora knihy Jób z pátého století a v Řecku téhož období básníka Pindara, jehož poezie je prostoupena pocitem naprosté a neredukovatelné složitosti jevů fyzických i mentálních. Mílétané byli založeni jinak: domnívali se, taktéž s jistou oporou v pozorovatelných skutečnostech, že univerzum, jsouc ovládáno nejvyšším božstvem hodným toho jména, musí být nutně univerzem řádu, zákonité pravidelnosti a intelektuálně uspokojující konstrukce. Lidé s tímto názorem mají nutně sklon k naivnímu optimismu a k podcenění subtility přírody. Jejich konstrukce jsou odsouzeny k tomu, aby se ve srovnání s realitou ukázaly jako hrubé. Jak řekl Pindaros, „trhají plody moudrosti, když jsou nezralé“ (zl. 197 Bowra, 209 Snell), a těmito slovy směl ze stolu prvních sto let předsókratovského myšlení. Tento posměšek, pocházející od Pindara, není nijak laciný; je-li však přílehlavý, pak tedy na celé dějiny všech věd, nejen na první presokratiky.

Problémy, jež Mílétany zajímaly nejvíce, lze redukovat na otázku: jaké jsou vztahy mezi nejvyšší mocností v univerzu, „Božským“, a mezi pozorovatelným světo-

vým řádem? Mílétané směřovali k nalezení odpovědi, jež by byla v souladu jak s pozorovanými skutečnostmi, tak s tím, co pokládali za nutnou pravdu o nejvyšším bohu.

Pozorovatelný světový řád je pro ně ohraničený systé-
m země, moře, kalné nižší atmosféry, průzračného nebe a nebeských těles, nejspíš dohromady s pevnou vnější skořápkou, o níž se mohli domnívat, že k ní jsou připjaty stálice. Tento systém se, široce vzato, chová zákonitě – zásadní změny se opakují v denních a ročních cyklech. Tyto snadno pozorovatelné cykly musely být pro Mílétany nejlepší zárukou zákona vládnoucího v univerzu: paralela s periodickou rotací politických pozic, mezi rovnými nutnou, byla nasnadě. Mimo tento systém a narozdíl od něj, *neohraničené* v prostoru či v čase je „Neomezené“ (*to apeiron*), jež je nejvyšším božstvem a ovládá veškerenstvo. Jakožto živé je neustále v pohybu.

Tento pojem „Neomezeného“ je natolik důležitý, že je nutno něco říci o jeho historii a významu. Slovo *apeiron* je negativní přídavné jméno středního rodu utvořené od podstatného jména *peirar* či *peras*. Toto substantivum má v rané řečtině rozličná užití, z nichž většinu lze shrnout tak, že *peras* X-u je to, co X v nějakém ohledu sceluje či co ucelení X-u vyznačuje. „*To apeiron*“ je tedy „to, co nelze scelit,“ bez nějakého nutného zaměření na prostor či čas. Prostorový a časový význam, konkrétně řečeno „prostorově neomezené“ a „nekončící v čase“, je však v tomto období nejpřirozenější.

Nejzřejmější úlohou „Neomezeného“ v mílétském schématu bylo zachovávat pozorovaný světový řád. Co je za okrajem pozorovatelné oblasti a proč se vše nezhroutí? Neomezené je „vně“ a udržuje světový řád na příslušném místě. Co pohání řádný cyklus změn a po-

hybuje nebeskými tělesy v jejich drahách? Nutnou hybnou sílu dodává Neomezené, jež se nikdy nevyčerpá. Při takovýchto odpovědích na takovéto otázky pohlíželi Mílétané na pozorovaný světový řád „zvnějšku“ a stavěli do kontrastu jeho konečnost v čase a prostoru s neomezeností Boha. Tento kontrast je zakuklen v jiném důležitém slově – *kosmos* (mn. č. *kosmoi*). Jako technický termín označující „světový systém“, který obsahuje složky viditelného světového řádu, byl tento výraz v pátém století běžný a není důvodu, proč by v tomto smyslu nemohl být ražen Mílétany, kteří potřebu termínu s tímto významem jistě pociťovali.

Pohlížet na náš *kosmos* zvnějšku znamená uvědomit si, že nemusí jít o jediný *kosmos* ve veškerenstvu. Mílétané takřka jistě tvrdili, že v každém okamžiku existuje neomezený počet *kosmoi*, rozestých po Neomezeném, a zdůvodnění, které podali, se nejspíš dochovalo u Aristotela (*Fyzika* 203b 25–28), i když ten autora neuvádí: je-li v Neomezeném *kosmos* zde, proč tedy potom ne někde jinde, jelikož v Neomezeném nejsou žádná význačná místa? Je to odkaz k rovnosti všech míst v univerzu před kosmickým zákonem či (jak bychom řekli) k principu dostatečného důvodu, jež Anaximandros pozoruhodně využil v jiné souvislosti (viz níže).

Kosmos, v kontrastu s Neomezeným, byl bytostně nebožský, i přesto, že vznikl stvořením díky Neomezenému a z něj; byl konečný v prostoru i v čase, měl počátek i konec. Jasným problémem tu je vysvětlit, jak je *kosmos* stvořen a jak je udržován v chodu, a to v soulasu s pozorovanými skutečnostmi i s teologií. Všichni Mílétané se tímto problémem zabývali a podali rozdílné odpovědi, jež lze s větší či menší pravděpodobností částečně rekonstruovat. Nyní je již nutno vzít je jednoho po druhém.

Thalés, první mílétský myslitel, byl samozřejmě významnou postavou veřejného života a již v pátém století proslul coby muž praktického důmyslu. Pokud jde o jeho myšlenky, tak jak jsme je vyložili, nelze takřka nic pokládat za jisté. Jedinou možností je více či méně věrohodná spekulace, jež musí začít u Aristotelových zpráv (zvl. *Metafyzika* 983 b 20–27), že Thalés byl „průkopníkem“ filosofie přírody a že údajně tvrdil, že původem všech věcí je voda a země je podpírána vodou. Vystoupení celého vesmíru z původní vodní masy a schéma *kosmu*, v němž jsou vody jak pod zemí, tak nad nebesy, jsou myšlenky, jež se objevují po celém starověkém Blízkém východě, a Thalés z tohoto zdroje nepochybně čerpal. Stále je však nutno objasnit, proč se chopil právě těchto blízkovýchodních myšlenek a k čemu je využil. Zde se zdá být relevantní Aristotelův návrh. Potřeba vody pro život a závislost života na vodě je na první pohled zřejmá každému obyvateli Středozeemí. To by naznačovalo, že Thalés se především zajímal o výklad života ve vesmíru a zvláště o hybnou sílu, jež stvořila *kosmos* a udržovala jej v chodu. Jiný dochovaný útržek informace říká, že Thalés kladl živost naroveň s vlastnictvím hybné síly a při užívání tohoto principu došel k závěru, že magnetovce jsou živé (Aristotelés, *O duši* 405a 19–21). Vodu pak lze identifikovat coby palivo či hybatele vesmíru; věci v *kosmu*, jež by mohly být příčinou změny, počaly z vody a podržely si své vlastnosti, některé více, jiné méně. To, že dokonce i teplé a suché věci by mohly být „živeny“ vodou, je naznačeno myšlenkou, že slunce z moře vysává vodu, aby se nasytilo – myšlenkou v pátém století jistě běžnou. A to, že vlhkost by mohla stvořit i věci suché a pevné, bylo naznačeno ne pouze skutečností živočišného rozmnožování, nýbrž i zjevnou přeměnou

moře v souš v Mílétu samém – jevem způsobeným přenosem bahna řekou Maiandrem.

To vše jsou přinejlepším dohady a stejnými dohady musí být rovněž jakékoli návrhy týkající se Thaléových myšlenek teologických. Aristotelés (*O duši* 411a 8) mu připisuje rčení „vše je plné bohů“, jež naznačuje, že byl hotov chápat všechny síly v přírodě jako stejně božské – názor, který by jasně harmonizoval s odvozením všech sil od božské vodovitosti.

Takovéto spekulace o Thalétovi nevisí zcela v prázdnu. Do jisté míry jsou potvrzeny tím, co můžeme vědět o Anaximandrovi, Thalétově příteli. O Anaximandrových názorech máme alespoň dochovány zprávy, jež lze v jistých mezích pokládat za spolehlivé, díky dvěma svědectvím, Aristotelově a Theofrastově; oba četli knihu, v níž Anaximandros tyto názory přednesl. S těmito zprávami je však přesto těžké zacházet: často je obtížné oddělit to, co Aristotelés a Theofrastos v Anaximandrově knize našli, od interpretací, které přidávají. Z těchto důvodů jsou mínění o základních otázkách u Anaximandra velmi rozdílná. Následující výklad je podán ze stylistických důvodů značně dogmaticky; mnohé je v něm kontroverzní, jak lze vidět v kterékoli knize uvedené v poznámkách.

Základem Anaximandrova systému byl, jak jsme již řekli, kontrast Neomezeného a světových systémů (*kosmoi*). Pro Anaximandra pak nejdůležitějšími činnými silami v *kosmoi* bylo to, co se později začalo nazývat „protiklady“: dvojice opačných entit, z nichž nejčastěji byly zmiňovány „teplé“ a „chladné“, „vlhké“ a „suché“. Distinkce mezi substancemi a kvalitami je posókratovská, takže tyto entity nebyly přísně podřazeny jedné z těchto kategorií. „Protiklady“ byly především *síly*, konatelé fyzické změny, a každý z nich byl přito-

men v rozličných stupních na různých místech. Není důvodu se domnívat, že v tom, co řekl o vztahu těchto „protikladů“ k takovým samozřejmým základům světa, jako je země, voda či oheň, Anaximandros překračoval běžná pozorování. Máme dále všechny důvody domnívat se, že nijak přesně neobjasnil vztah „protikladů“ k Neomezenému, z něhož vzešly. Kdyby tak totiž učinil, Aristotelés a Theofrastos by nebyli bývali tak zmateni, jak ho včlenit do svého vlastního klasifikačního schématu. Aristoteléské klasifikační schéma předcházejících „fyzikálních myslitelů“ (*fysiologoi*) vyžadovalo, aby klasifikovaným probíhalo hlavou něco jako aristotelický pojem „látkové příčiny“. Pak se bylo možno ptát, zda určitý myslitel měl za to, že vesmír obsahuje jednu či více látkových příčin. Anaximandra lze popohnat oběma směry. Aristotelés sám na dvou místech (*Fyzika* 187a 20–21; *Metafyzika* 1069b 18–24) zaujímá názor, že Anaximandrovo Neomezené (vzato za látkovou příčinu všeho ve vesmíru) bylo míněno jako směs všech „protikladů“, o nichž se Aristotelés zřejmě domnívá, že v Anaximandrově systému hrají roli látkových příčin. Přec je však dobré si povšimnout, že se Aristotelés neodvažuje tuto interpretaci Anaximandra zařadit do první knihy *Metafyziky*, jež obsahuje jeho nejpromyšlenější poznámky o starých myslitelích. A Theofrastos (*DK* 12 A 9a) – zdá se – uznává, že nemá dostatečné podklady, aby rozhodl mezi touto a jinou interpretací, podle níž všechny „protiklady“ byly prostě modifikacemi Neomezeného a látková příčina byla jen jedna, totiž Neomezené samo, ať už to bylo cokoli.

Obtíž, v níž se Aristotelés a Theofrastos ocitli při pokusu Anaximandra klasifikovat, je poučná v několika ohledech. Je to výtečný příklad klasické léčky v dějinách filosofie, pojmového anachronismu. Ukazuje

II THALÉS Z MILÉTU

Časové zařazení

Thalés, pokládáný tradičně za nejstaršího řeckého přírodopytce či badatele o přirozenosti věcí jakožto celku (85), předpověděl zatmění Slunce, k němuž došlo v r. 585 př. Kr. (74). Jeho činnost proto patrně nespadá do doby o mnoho starší než počátek šestého století.¹

¹ K zatmění došlo podle Plinia, *Natur. hist.* II,53 (DK 11 A 5), jenž zřejmě následoval Apollodóra, ve čtvrtém roce 48. olympiády (585/584 př. Kr.); podle eusebiovskeho schématu to bylo o jeden či několik roků později (DK 11 A 5). Podle moderních výpočtů k zatmění došlo 28. května 585 př. Kr., tj. ve třetím roce 48. olympiády. Tanneryho názor, že Thalés předpověděl zatmění, ke kterému došlo r. 610 př. Kr., je dnes opuštěn. Apollodóros podle Diogena Laertia (I,37–38 = DK 11 A 1) kladl Thalétovo narození do prvního roku 35. olympiády (r. 640) a jeho smrt ve věku sedmdesáti osmi let do 58. olympiády (548–545). V těchto výpočtech musí být chyba: údaj o 35. olympiádě je pravděpodobně omyl, který vznikl častou záměnou číslice ε za θ, a jedná se tedy o 39. olympiádu (r. 624). Apollodóros by pak kladl Thalétovu smrt příznačně do přelomového roku, v němž padly Sardy, jeho *akmé* do doby, kdy došlo k zatmění, a jeho narození konvenčně o čtyřicet let dříve. Tato data se přibližně shodují s jiným, o něco málo starším pramenem: Démétrios Faléřský podle Diogena Laertia (I,22 = DK 11 A 1) kladl kanonizaci sedmi mudrců (mezi něž Thalés podle všeobecně uznávané tradice patřil) do doby Damasiova athénskeho archontátu, tj. do r. 582/581 př. Kr., což je rok prvních obnovených Pythijských her.

Národnost

- 62 *DL* I,22 (DK 11 A 1 *init.*): ἦν τοίνυν ὁ Θαλῆς, ὡς μὲν Ἡρόδοτος καὶ Δούρις καὶ Δημόκριτος φασί, πατὴρ μὲν Ἐξαμύου μητρὸς δὲ Κλεοβουλίνης, ἐκ τῶν Θηλιδῶν, οἳ εἰσι Φοίνικες, εὐγενέστατοι τῶν ἀπὸ Κάδμου καὶ Ἀγήνορος ... ἐπολιτογραφῆθη δὲ (sc. Ἀγήνωρ) ἐν Μιλήτῳ ὅτε ἦλθε σὺν Νείλω ἐκπεσόντι Φοινίκης. ὡς δ' οἱ πλείους φασί, ἰθαγενὴς Μιλήσιος ἦν (sc. Θαλῆς) καὶ γένους λαμπροῦ.
- 63 Hérodotos, *Hist.* I,170 (DK 11 A 4, z 65) ...Θαλέω ἀνδρὸς Μηλήσιου ... τὸ ἀνέκαθεν γένος εὐόντος Φοίνικος...
- 62 Thalés, jak tvrdí Hérodotos, Dúris a Démokritos, byl synem Examya a Kleobúliny a náležel k Théleoncům, což jsou urození Foiničané z rodu Kadmova a Agéonorova... (Agénór) byl zapsán jako občan v Milétu, když přišel spolu s Neileem, kterého vyhnali z Foinikie. Ale většina autorů tvrdí, že Thalés byl rodem pravý Miléťan z významné rodiny...
- 63 ... Thaléta, Miléťana..., který byl svým vzdáleným původem Foiničan...

Pověst o Thalétových foinických předcích, o níž se Hérodotos v úryvku 63 pouze zmiňuje (ačkoli úryvek 62 vyvolává dojem, jako by byl řekl víc; svědectví u Dúrida a Démokrita jinak nejsou známa), byla později rozvinuta do mnohem větších podrobností, zčásti nepochybně proto, aby podepřela obecně rozšířenou teorii o východním původu řecké vědy. Jestliže Thalés obrátil pozornost Miléťanů k významu Malé medvědice pro mořeplavbu, známé již dříve foinickým námořníkům (viz 78), mohlo to Hérodotově poznámce dodat na věrohodnosti. Pravděpodobně je, že Thalés byl Řek stejně jako většina Miléťanů.²

² Srv. 64 Hérodotos, *Hist.* I,146 (DK 11 A 4): ... Μινύαι Ὀρχομένιοι σφι (sc. s íónskými kolonisty) ἀναμειμίχεται καὶ Καδμείου καὶ Δρύοπες... (byli s nimi [s íónskými kolonisty] smíšeni Minyjští z Orchomeny, Kadmejští a Dryopové...) Thalétovi „foiničtí“ předkové tak byli

Praktické aktivity

- 65 Hérodotos, *Hist.* I,170 (DK 11 A 4): χρηστή δὲ καὶ πρὶν ἢ διαφθαρήναι Ἴωνίην Θαλέω ἀνδρὸς Μιλησίου ἐγένετο (sc. ἡ γνώμη), τὸ ἀνέκαθεν γένος ἐόντος Φοίνικος, ὃς ἐκέλευε ἐν βουλευτήριον Ἴωνας ἐκτῆσθαι, τὸ δὲ εἶναι ἐν Τέῳ (Τέων γὰρ μέσον εἶναι Ἴωνίης), τὰς δὲ ἄλλας πόλιας οἰκεομένους μηδὲν ἦσσαν νομίζεσθαι κατὰ περ εἰ δῆμοι εἴεν.
- 66 Hérodotos, *Hist.* I,75 (DK 11 A 6): ὡς δὲ ἀπίκετο ἐπὶ τὸν Ἄλυν ποταμὸν ὁ Κροῖσος, τὸ ἐνθεύτεν, ὡς μὲν ἐγὼ λέγω, κατὰ τὰς εὐσάς γεφύρας διεβίβασε τὸν στρατόν, ὡς δὲ ὁ πολλὸς λόγος Ἑλλήνων, Θαλῆς οἱ ὁ Μιλησιος διεβίβασε. ἀπορέοντος γὰρ Κροίσου ὅπως οἱ διαβήσεται τὸν ποταμὸν ὁ στρατός (οὐ γὰρ δὴ εἶναι κω τοῦτον τὸν χρόνον τὰς γεφύρας ταύτας) λέγεται παρεόντα τὸν Θαλῆν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ποιῆσαι αὐτῷ τὸν ποταμὸν ἐξ ἀριστερῆς χειρὸς ῥέοντα τοῦ στρατοῦ καὶ ἐκ δεξιῆς ῥεῖν, ποιῆσαι δὲ ὧδε: ἄνωθεν τοῦ στρατοπέδου ἀρξάμενον διώρυχα βαθεῖαν ὀρύσσειν ἄγοντα μηνοειδέα, ὅπως ἂν τὸ στρατόπεδον ἰδρυμένον κατὰ ὕψους λάβοι, ταύτη κατὰ τὴν διώρυχα ἐκτραπόμενος ἐκ τῶν ἀρχαίων ῥεέθρων, καὶ αὐτὸς παραμειβόμενος τὸ στρατόπεδον ἐς τὰ ἀρχαία ἐσβάλλοι, ὥστε ἐπειτε καὶ ἐσχίσθη τάχιστα ὁ ποταμὸς ἀμφοτέρῃ διαβατὸς ἐγένετο.
- 65 Užitečné bylo před zničením Iónie také mínění Thaléta, Miléšana, který byl svým vzdáleným původem Foiničan a který Miléšanům poradil, aby si zřídili jeden poradní sbor, a to v Teu, protože Teós leží uprostřed Iónie; ostatní obce měly být nadále obydleny, ale měly být pokládány za démy.

pravděpodobně Kadmejští z Boiótie a nikoli plnokrevní Semité. Jeho otec Examyés má zřejmě kárské jméno. Hérodotos v následujícím říká, že i ty zdánlivě nejčistší iónské rodiny byly smíšené skrze sňatky s kárskými ženami.

- 66 Když přišel k řece Halys, přepravil přes ni Kroisos své vojsko, jak tvrdím já, po existujících mostech; avšak podle podání většiny Řeků je přes ni přepravil Thalés Milétský. Říká se totiž, že Kroisos nevěděl, jak má vojsko řeku překročit, neboť tyto mosty v té době ještě neexistovaly; a že Thalés, který byl s jeho vojskem, nechal řeku tekoucí po levé straně vojska téci také po jeho pravé straně. Dosáhl toho takto: proti proudu nad vojenským ležením nechal vykopat začátek hlubokého příkopu, který pokračoval ve tvaru měsíčního srpku tak, aby se zezadu vyhnul místu, kde leželo vojsko. Tímto příkopem vyvedl řeku z jejího původního řečiště, takže obtékala vojenské ležení a zase se do svého řečiště vlévala. Když se řeka tímto způsobem rozdělila, bylo ji rázem možno v obou směrech přebrodit.

Hérodotos přináší důležité svědectví o Thalétových aktivitách jako státníka a inženýra (a také jako astronoma, viz 74). Takováto mnohstranná obratnost je, jak se zdá, typická pro milétské myslitele, kteří bývají pokládáni příliš výlučně za teoretické badatele o přírodě. Zvláště Thalés se stal symbolem matematické a geometrické vynalézavosti: ἄνθρωπος Θαλῆς („Ten člověk je úplný Thalés!“) říká jedna Aristofanova postava (Av. 1009) o plánovači města Metónovi; a Platón Thaléta stavěl po bok Anacharsidovi (*Resp.* 600a). Hérodotos ovšem nevěřil historce (66) o tom, že Thalés odklonil tok řeky Halys, nicméně nepopíral, že by byl s to právě něco takového vykonat. Přejechy přes řeku Halys pravděpodobně existovaly, ale Kroisova armáda je nemusela nalézt; Hérodotos byl právem nedůvěřivý, jakkoli důvody jeho podezření nepochybně nebyly správné. V následujícím se zmiňuje o alternativním podání, podle něhož byla řeka úplně odvedena do nového koryta; příběh byl tedy zřejmě značně rozšířený. Detailní a střízlivá povaha příběhu (66) naznačuje, že obsahuje pravdivé jádro.³

³ Ke skeptičtějšímu výkladu o Thalétových názorech viz D. R. Dicks, *Thales*, in: *CQ N.S.* 9, 1959, str. 294–309.

Tradice o návštěvě Egypta

- 67 Aetios, *Plac.* I,3,1 (DK 11 A 11): Θαλής ... φιλοσοφήσας δὲ ἐν Αἰγύπτῳ ἦλθεν εἰς Μίλητον πρεσβύτερος.
- 68 Proklos, *In Eucl.*, p. 65 Friedlein (z Eudéma) (DK 11 A 11): Θαλῆς δὲ πρῶτον εἰς Αἴγυπτον ἐλθὼν μετήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν θεωρίαν ταύτην (sc. τὴν γεωμετρίαν) ...
- 67 Thalés ... se věnoval filosofii v Egyptě a do Miléta přišel jako starší člověk.
- 68 Thalés, který se odebral nejprve do Egypta, přenesl toto studium [geometrii] do Řecka...

Bylo zvykem přičítat mudrcům šestého století (notoricky např. Solónovi) návštěvu Egypta, který byl tradičně pokládán za studnici řecké vědy. U Thaléta jako nejstaršího řeckého geometra existoval k tomuto spojení s pravlastí zeměměřičství zvláštní důvod.⁴ Předpoklad, že tam strávil značnou dobu, který je obsažen v úryvku 67, je ojedinělý a není přesvědčivý. Že skutečně navštívil Egypt, je nicméně velmi dobře možné; řada jeho výkonů je docela pravděpodobně situována do Egypta (např. 79; viz také str. 115) a vztahy mezi Milétem a jeho kolonií Naukratis byly natolik těsné, že kterýkoli významný občan, ať to byl obchodník nebo ne, mohl takovou návštěvu bez potíží uskutečnit.

Thalés se dále objevuje u Aetia jako zastánce jedné z teorií vysvětlujících záplavy způsobované Nilem. Je to jedna ze tří teorií, které uváděl již Hérodotos:

- 70 Hérodotos, *Hist.* II,20 (DK 11 A 16) (existují dvě zvláště nepravděpodobné teorie o příčině povodní): τῶν ἢ ἐτέρῃ μὲν

⁴ Srv. 69 Hérodotos, *Hist.* II,109: δοκέει δὲ μοι ἐνθεύτεν γεωμετρίῃ εὐρεθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπανελθεῖν. (*Mám za to, že z toho [tj. z přeměňování polí po záplavách způsobovaných Nilem] pochází vynález geometrie a že takto se geometrie dostala do Řecka.*)

λέγει τοὺς ἐτησίας ἀνέμους εἶναι αἰτίους πληθύνειν τὸν ποταμόν, κωλύοντας ἐς θάλασσαν ἐκρέειν τὸν Νεῖλον.

- 71 Aetios, *Plac.* IV,1,1 (DK 11 A 16): Θαλῆς τοὺς ἐτησίας ἀνέμους οἶεται πνέοντας τῇ Αἰγύπτῳ ἀντιπροσώπους ἐπαίρειν τοῦ Νεῖλου τὸν ὄγκον διὰ τὸ τὰς ἐκροάς αὐτοῦ τῇ παροιδήσει τοῦ ἀντιπαρήκοντος πελάγους ἀνακόπτεσθαι.
- 70 Jedna z těchto teorií říká, že příčinou stoupání vody v řece jsou výroční větry, které Nilu brání při vlívání do moře.
- 71 Thalés se domnívá, že výroční větry vanoucí proti Egyptu zvedají množství vody v Nilu, neboť vzdouvající se moře, které se valí proti jeho ústím, odráží jeho vody zpátky.

Aetios je pravděpodobně závislý na ztraceném peripatetickém pojednání, jehož stopy se dochovaly v jiných pramenech (H. Diels, *Doxographi Graeci*, str. 226 n.): jeho informace proto může být důvěryhodná a nemusí být, jakkoli i to je možné, čistě spekulativním připsáním této teorie Thalétovi. Pokud ji Thalés skutečně zastával, je pravděpodobné, že viděl Nil na vlastní oči; nesmíme však zapomínat, že příslušnou informaci (o tom, že výroční větry vanou i v Egyptě), ba i samu myšlenku mu mohli snadno zprostředkovat milétská obchodníci.

Anekdoty o Thalétovi jako typickém filosofovi

- 72 Platón, *Tht.* 174a (DK 11 A 9): ... ὡσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομούντα, ὃ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θραττά τις ἐμμελής καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται, ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ' ὀπισθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λαυθάνου αὐτόν.
- 73 Aristotelés, *Pol.* I,11,1259a9 (DK 11 A 10): ὄνειδιζόντων γὰρ αὐτῷ διὰ τὴν πενίαν ὡς ἀνωφελοῦς τῆς φιλοσοφίας οὐσῆς, κατανοήσαντά φασι αὐτὸν ἐλαιῶν φορὰν ἐσο-

μένην ἐκ τῆς ἀστρολογίας, ἔτι χειμῶνος ὄντος, εὐπορήσαντα χρημάτων ὀλίγων ἀρραβῶνας διαδοῦναι τῶν ἐλαιουργείων τῶν τ' ἐν Μιλήτῳ καὶ Χίῳ πάντων, ὀλίγου μισθωσάμενον ἄτ' οὐδενὸς ἐπιβάλλοντος. ἐπειδὴ δ' ὀκαιρὸς ἦκε, πολλῶν ζητουμένων ἅμα καὶ ἐξαίφνης, ἐκμισθούντα ὃν τρόπον ἠβούλετο πολλὰ χρήματα συλλέξαντα ἐπιδειξάμενος ὅτι ῥᾶδιόν ἐστι πλουτεῖν τοῖς φιλοσόφοις ἂν βούλωνται, ἀλλ' οὐ τοῦτ' ἐστὶ περὶ ὃ σπουδάζουσιν. (Srv. také DL I,26 = DK 11 A 1 z Heirónyma Rhodského a Cicero, *De div.* I,49,111.)

- 72 ... právě tak, Theodóre, jako se prý ona vtipná a půvabná thrácká služka vysmála Thalétovi, když pozoroval hvězdy. Díval se nahoru a spadl do studny. A ona se mu vysmála, že se snaží poznat věci na nebi, ale uniká mu, co má za sebou a pod nohama.
- 73 Traduje se totiž, že když mu předhazovali jeho chudobu a neužitečnost filosofie, všiml si na základě pozorování hvězd, že přijde velká úroda oliv. Ještě v zimě sebral malý kapitál, zaplatil zálohy na všechny olivové lisy v Milétu a na Chiu a najal je za nízkou cenu, protože nikdo nenabízal víc. Když pak přišla doba sklizně, všichni je najednou potřebovali a on je pronajímal, za kolik chtěl, takže nashromáždil velké množství peněz. Tím ukázal, že filosofové dokážou snadno zbohatnout, pokud chtějí, ale že to není to, oč usilují.

Ani jedna z těchto historek pravděpodobně není přísně historická, třebaže jejich původ sahá nejpozději do čtvrtého století př. Kr., do doby před rozkvětem fiktivní biografie ve třetím a druhém století. Obě pěkně ukazují, jak byl Thalés již relativně velmi záhy přijímán jako typický filosof; avšak anekdota v úryvku 72, jedna z nejstarších verzí tématu roztržitého profesora, by byla přílehavější, kdyby se vztahovala k někomu, kdo nebyl tak notoricky znám svými praktickými zájmy jako právě Thalés. Konfrontace s bystrou otrokyní má celou situaci učinit ještě pikantnější; snad je to pozůstatek nějakého samostatného a lehce škodolibého vtipu na účet filosofů. Platón si rád tropil žerty z předsókratiků, což je skutečnost, která se při interpretaci některých méně jasných pasáží často přehlídí.

Předpověď zatmění a jiné astronomické aktivity

- 74 Hérodotos, *Hist.* I,74 (DK 11 A 5): διαφέρουσι δέ σφι (sc. τοῖσι Λυδοῖσι καὶ τοῖσι Μήδοισι) ἐπ' ἴσης τὸν πόλεμον τῷ ἔκτῳ ἔτει συμβολῆς γενομένης συνήνεικε ὥστε τῆς μάχης συνεστεώσης τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι. τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖσι Ἴωσι προηγόρευσε ἔσεσθαι, οὐρον προθέμενος ἐνιαυτὸν τοῦτον ἐν τῷ δὴ καὶ ἐγένετο ἡ μεταβολή.
- 75 DL I,23 (DK 11 A 1): δοκεῖ δὲ κατὰ τινὰς πρῶτος ἀστρολογῆσαι καὶ ἡλιακὰς ἐκλείψεις καὶ τροπὰς προειπεῖν, ὡς φησιν Εὐδήμος ἐν τῇ περὶ τῶν ἀστρολογουμένων ιστορίᾳ· ὅθεν αὐτὸν καὶ Ξενοφάνης καὶ Ἡρόδοτος θαυμάζει. μαρτυρεῖ δ' αὐτῷ καὶ Ἡράκλειτος καὶ Δημόκριτος.
- 76 Derkylidés u Theóna ze Smyrny, *Expon.* p.198,14 Hiller (DK 11 A 17): Εὐδήμος ιστορεῖ ἐν ταῖς Ἀστρολογίαις ὅτι Οἰνοπίδης εὗρε πρῶτος τὴν τοῦ ζῳδιακοῦ λόξωσιν [Diels; διάζωσιν MS] καὶ τὴν τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ περίστασιν, Θαλῆς δὲ ἡλίου ἐκλείψιν καὶ τὴν κατὰ τὰς τροπὰς αὐτοῦ περίοδον, ὡς οὐκ ἴση αἰεὶ συμβαίνει.
- 74 Když se válka, kterou mezi sebou [Médové a Lýdové] vedli, vlekla nerozhodně již šestý rok, došlo ke střetu, během něhož se uprostřed bitvy den náhle proměnil v noc. Tuto proměnu dne předpověděl Iónům Thalés Milétský, který jako její mez stanovil právě rok, v němž také skutečně nastala.
- 75 Zdá se, že se jako první začal zabývat studiem nebeských těles a předpovídal zatmění Slunce a slunovraty, jak tvrdí Eudemos ve svých dějinách astronomie. Proto mu také Xenofanés a Hérodotos vyjádřili svůj obdiv. Svědčí pro něho i Hérakleitos a Démokritos.
- 76 Eudemos ve své *Astronomii* poznamenává, že Oinopidés jako první objevil sklon zvěrokruhu a cyklus velkého roku, zatím-

co Thalés objevil zatmění Slunce a nepravidelnou periodu slunovratů.

Předpověď zatmění Slunce se musela zakládat na dlouhé řadě empirických pozorování, nikoli na vědecké teorii pravé příčiny zatmění. Tato příčina nebyla Thalétoým bezprostředním milétským následovníkům známa, a nebyla tedy pravděpodobně známa ani jemu. Pokud Eudémos v úryvku 76 říkal opak (jak tvrdí Aetios, např. *Plac.* II,24,1 = *DK* 11 A 17a), pak na jeho hlavu padá vina za to, že vyvodil chybný důsledek z nepochybného faktu Thalétovy předpovědi. Babylónští kněží pozorovali z náboženských důvodů částečná i úplná zatmění Slunce nejpozději od r. 712 př. Kr.; v šestém století navíc pravděpodobně stanovili cyklus slunovratů (méně pravděpodobně lunací), během nichž může na určitých místech dojít k zatmění. Je nanejvýš pravděpodobné, že Thalés vděčil za svůj výkon přístupu k těmto babylónským záznamům; viz blíže C. H. Kahn, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology* (New York 1960), str. 76, pozn. 2. Víme, že mnozí vzdělání Řekové v této době navštívili Sardy,⁵ a styky s Iónií byly přirozeně zvláště těsné. Někteří badatelé soudili, že Thalétovy informace pocházely spíše z Egypta, s nímž měl i jiné styky; nemáme však žádné doklady o tom, že egyptští kněží prováděli a zaznamenávali dostatečně podrobná a dlouhodobá pozorování. Ani na základě babylónských dat nebylo možné předpovědět, že zatmění bude pozorovatelné na určitém místě. Když mělo dojít k možnému zatmění, byli kněží rozepisováni do různých koutů babylónské říše, a ani na tomto rozsáhlém území nebyl očekávaný úkaz vždy viditelný. Mimoto nebylo nikterak možné předpovědět přesné datum zatmění, pouze širší časový interval. Thalés tedy, jak se zdá, řekl, že v rozmezí určitého roku⁶ pravděpodobně dojde k zatmě-

⁵ 77 Hérodotos, *Hist.* I,29: ... ἀπικνέονται ἐς Σάρδις ἀκμαζούσας πλούτω ἄλλοι τε οἱ πάντες ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί ... καὶ δὴ καὶ Σόλων... (... do Sard, které oplývaly bohatstvím, přicházeli mudrci z celého Řecka ... a mezi nimi také Solón...)

⁶ Některým badatelům se celý rok jevil jako příliš dlouhá perioda a pokoušeli se omezit význam slova ἐνιαυτόν v úryvku 74 na letní sluno-

ní. Bylo čirou náhodou, že k němu došlo v den bitvy a že se tak jevilo zvláště pozoruhodné, a bylo do určité míry otázkou štěstí, že bylo poblíž iónské oblasti vůbec viditelné.

Jasnější je informace, kterou doplňuje Eudémos v úryvcích 75 a 76, že Thalés předpovídal slunovraty a že upozoroval na nepravidelnost jejich cyklu (míněny jsou pravděpodobně mírné odchylky v délce slunečních období mezi slunovraty a rovnodennostmi). K takovému objevu by nebylo zapotřebí ničeho více než poměrně dlouhé řady pozorování za pomoci nástroje na označování slunovratů – podobného *héliotropaia*, jaké bylo spojováno s Ferekydem (47) –, které by umožňovalo zaznamenávat polohy Slunce v nejsevernějším a nejjižnějším bodě jeho ročního cyklu – tj. letní a zimní slunovraty. Místo takového nástroje mohl stačit také *gnómon* neboli stabilní svislá tyč, jejíž pomocí lze přesně zaznamenat délku slunečního stínu. *Gnómon* byl podle Hérodota babylónský vynález (97) a jeho zavedení v Řecku se přičítalo Anaximandroví, nikoli Thalétovi (94). Nicméně měření stínů bylo určitě součástí výpočtu výšky pyramid, který se přičítal Thalétovi (str. 111), a tak nelze docela věřit tomu, že by mu pozorování slunečního zenitu podobnými prostředky bylo neznámé. Tato technika se nám dnes jeví samozřejmá a lze mít za to, že na ni mohl přijít každý, kdo v pozorování astronomických jevů dosáhl Thalétovy úrovně, která nebyla nikterak primitivní. Diogenés Laertios (I,24 = *DK* 11 A 1) dodává, že Thalés objevil postup Slunce od slunovratu ke slunovratu a poměr průměru Slunce a Měsíce k jejich oběžným drahám. První tvrzení je velmi vágní a nemíní se jím možná nic víc než znalost toho, že Slunce se pohybuje mezi obratníky – znalost, kterou Thalés zjevně měl. Ale může se vztahovat také k objevu sklonu zvěrokruhu, jež Eudémos (76) připisuje Oinopidovi z Chiu, který působil o více než sto let později. Diogenova druhá informace je dosti anachronická, neboť Thalés si nemohl myslet, že nebeská tělesa mají oběžné dráhy; podle Thaléta totiž nemohou procházet pod Zemí (s volně se vznášející Zemí se před Anaximandrem nepočítalo); jejich dráhy měly nanejvýš podobu polovičního orbitu, takže poměr je-

vrat (který by mohl vymezovat roční interval); ale neexistuje uspokojivý doklad pro takové užití.

jich průměru k jejich nebeské dráze by musel být dvojnásobný, než ve skutečnosti je.⁷

Thalétovi se připisuje ještě jedno pozorování, a to opět s implikací, že za ně možná vděčil cizím zdrojům:

78 Kallimachos, *Jambus* I,52, zl. 191 Pfeiffer (DK 11 A 3a):

... ἦν γὰρ ἡ νίκη
Θάλητος, ὅς τ' ἦν ἄλλα δεξιὸς γνώμων
καὶ τῆς Ἀμάξης ἐλέγετο σταθμῆσασθαι
τοὺς ἀστερίσκους, ἧ πλέουσι Φοίνικες.

78 ... neboť vítězství náleží Thalétovi, který byl bystrý v úsudku, mimo jiné proto, že prý změřil malé hvězdy Vozu, podle kterého se plaví Foiničané.

Toto je část apokryfního příběhu o číši (v jiných verzích o trojnožce), kterou měl obdržet nejmoudřejší člověk mezi živými: Thalés byl prvním – a v některých verzích také posledním –, kdo byl vybrán, ale ze skromnosti ji poslal Biantovi a ten dalším ze sedmi mudrců. „Malé hvězdy Vozu“ označují Malou medvědici (srv. Aratos, *Phaen.* 39 se scholiem); toto souhvězdí, jehož oběh je menší, poskytuje přesnější pevný bod než Velká medvědice nebo celý Vůz (jakožto ležící naproti samotné Polárce). σταθμᾶσθαι znamená přísně vzato „měřit“, ale někdy také ve volnějším smyslu „vyznačit, definovat“ (Σ k Pindarovi, *Ol.* 10,53). Pravděpodobný význam tohoto svědectví tedy je, že Thalés definoval Malou medvědici a upozornil Milétány na její užitečnost pro mořeplavbu. Diogenés Laertios vykládal Kallimachovy verše v tom smyslu, že Thalés Malou medvědici prostě „objevil“. Iónští námořníci ji možná předtím nevěnovali pozornost, protože

⁷ Určování tohoto poměru bylo v řecké astronomii problémem, který se vracel znovu a znovu, a tak se zdá přirozené, že byl spojován s nejstarším známým astronomem. Poměr, který uvádí Diogenés, totiž 1 : 720, předpokládá měření ekliptikální kružnice v šedesátinné jednotkové soustavě, jaké užívali Babylóňané: viz A. Wasserstein, *JHS* 75, 1955, str. 114–116. Srv. Hérodotos, *Hist.* II,109 (97) a také II,4.

s výjimkou dlouhých plaveb na otevřeném moři k orientaci při plavbě postačuje nápadnější Velká medvědice.

Ἀστρολογία, studium nebeských těles, o níž se jako o čemsi pro Thaléta charakteristickém zmiňují Platón (72) a Aristotelés (73),⁸ tedy podle všeho zahrnovala tyto aktivity: zdařilou předpověď zatmění Slunce, pravděpodobně s pomocí balylónských tabulek; měření slunovratů a jejich variací, podniknuté možná zčásti s ohledem na sestavení kalendáře; a studium souhvězdí, možná především jako pomůcky pro mořeplavce.

Matematické objevy

79 *DL* I,27 (DK 11 A 1): ὁ δὲ Ἱερώνυμος καὶ ἐκμετρήσαι φησιν αὐτὸν τὰς πυραμίδας ἐκ τῆς σκιάς, παρατηρήσαντα ὅτε ἡμῖν ἰσομεγέθης ἐστίν.

80 Proklos, *In Eucl.*, p. 352 Friedlein (DK 11 A 20): Εὐδημος δὲ ἐν ταῖς Γεωμετρικαῖς ἱστορίαις εἰς Θαλῆν τοῦτο ἀνάγει τὸ θεώρημα [totiž že trojúhelníky, které mají jednu stranu a přilehlé úhly stejné, jsou samy stejné]: τὴν γὰρ τῶν ἐν θαλάττῃ πλοίων ἀπόστασιν δι' οὗ τρόπου φασὶν αὐτὸν δεικνύναι τούτῳ προσχρησθῆναι φησὶν ἀναγκαῖον.

79 Hierónymos říká, že [Thalés] skutečně změřil pyramidy na základě jejich stínu, a to tak, že si vyčíhal okamžik, kdy je náš vlastní stín stejně velký jako my.

80 Eudémios ve svých *Dějínách geometrie* odvozuje tento teorém od Thaléta; neboť metoda, na jejímž základě stanovil vzdálenost lodí na moři, musela spočívat na jeho užití.

V úryvku 79 připisuje Hierónymos Rhodský Thalétovi nejjednodušší možnou metodu měření výšky pyramid. Je představitelné, že se jí

⁸ Srv. také 75; o Xenofanových, Hérakleitových a Démokritových zmínkách o Thalétovi není odjinud nic známo.

Thalés naučil od Egypťanů; a také není vyloučené, že pyramidy v této zprávě představují jen lokální kolorit, který vyhovuje podání o cestě do Egypta. Plinius (*Natur. hist.* XXXVI,82 = DK 111 A 21) podává tutéž zprávu, ale u Plútarcha (*Sept. sap. conv.* II,147a = DK 11 A 21) se objevuje složitější formulace, podle níž se výška pyramidy má k délce jejího stínu přesně tak, jako se má výška jakéhokoli vislého měřitelného předmětu k délce jeho vlastního stínu v tutéž denní dobu. Je pravděpodobné, třebaže ne jisté, že Hierónymos je závislý na Eudémovi, který byl plus minus jeho současníkem (a z jehož knihy o dějinách geometrie a matematiky, na rozdíl od jeho dějin astronomie, Diogenés podle všeho v případě Thaléta nečerpá); v takovém případě by bylo pravděpodobné, že Thalés užíval jednodušší metody. Na druhé straně se složitější metoda zakládá na větě o podobných trojúhelnících analogické té, kterou Thalétovi připisuje Eudémos v úryvku 80 jako prostředek měření vzdálenosti lodí na moři. Za předpokladu, že byla známa výška pozorovatele nad mořskou hladinou, mohl být tento výpočet proveden za pomoci jednoduchého theodolitu, dvou tyček (jedné pro linii pohledu a druhé pro přibližnou linii hladiny) otáčejících se na hřebíku. Za povšimnutí ovšem stojí, že Eudémos připisuje Thalétovi znalost podobných trojúhelníků pouze a priori na základě toho, že jinak by byl nemohl provést takový výpočet. Avšak člověk je schopen užívat empiricky primitivního měřidla úhlů, aniž by musel principy, na nichž takový empirický úzus spočívá, formulovat v podobě explicitní teorie, a rozhodně aniž by musel tyto principy stanovit jakožto geometr.⁹ Tři další teoremy, které Thalétovi připisuje Proklos na základě Eudéma v témže komentáři, z něhož pochází úryvek 80 (DK 11 A 20) – průměr půlí kružnice; úhly při základně rovnoramenného trojúhelníka jsou stejné; vertikálně protilehlé úhly jsou stejné – jsou pravděpodobně opět jen nejčistší

⁹ J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, str. 45 n., poznamenává, že se znalostí egyptského poměru *seqt* (trigonometrické aproximace) by bylo možné vyřešit obě úlohy. Uvážíme-li Thalétovu znalost Egypta a analogický případ (pokud jej přijmeme) využití babylónské empirické formule, nelze tento výklad rozhodně vyloučit. – Pamfilina zpráva u Diogena Laertia (I,24), že Thalés vepsal pravoúhlý trojúhelník do kružnice „a obětoval býka“, je ne-li přesvědčivá, tedy alespoň zábavná (srv. str. 43 n. níže).

abstraktní řešení konkrétních praktických úloh spojených s Thalétem. Ale to vše je jen věcí dohadů: já sám se kloním k názoru, že Thalés získal u současníků svou pověst tím, že prováděl rozmanitá empirická měření, která daleko přesahovala to, co bylo běžné, aniž nutně musel formulovat geometrické teorie, které za těmito měřeními stojí. Potvrzovat by to mohla i skutečnost, že Thalétovi milétské následovníci věnovali matematické teorii, jak se zdá, jen málo pozornosti.

Spisy

- 81 DK 11 B 1 (Simplikios, *In Arist. Phys.* 23,29 Diels): Θαλής δὲ πρῶτος παραδέδοται τὴν περὶ φύσεως ἱστορίαν τοῖς Ἑλλησιν ἐκφῆναι, πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων προγεγονότων, ὡς καὶ Θεοφράστῳ δοκεῖ, αὐτὸς δὲ πολὺ διενεγκῶν ἐκείνων ὡς ἀποκρῦψαι πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ. λέγεται δὲ ἐν γραφαῖς μηδὲν καταλιπεῖν πλὴν τῆς καλουμένης Ναυτικῆς ἀστρολογίας.
- 82 DL I,23 (DK 11 A 1): καὶ κατὰ τινὰς μὲν σύγγραμμα κατέλιπεν οὐδέν· ἢ γὰρ εἰς αὐτὸν ἀναφερομένη Ναυτικὴ ἀστρολογία Φώκου λέγεται εἶναι τοῦ Σαμίου. Καλλίμαχος δ' αὐτὸν οἶδεν εὐρετὴν τῆς ἀρχτοῦ τῆς μικρᾶς λέγων ἐν τοῖς Ἰάμβοις οὕτως ... [78, ř. 3–4], κατὰ τινὰς δὲ μόνον δύο συνέγραψε Περὶ τροπῆς καὶ Ἰσημερίας, τὰ ἄλλα ἀκατάληπτα εἶναι δοκιμάσας.
- 83 Suda, s.v. Θαλής (z Hésychia) (DK 11 A 2): ... ἔγραψε περὶ μετεώρων ἐν ἔπεσι, περὶ ἰσημερίας, καὶ ἄλλα πολλὰ.
- 81 Thalés podle tradice jako první pro Řeky objevil zkoumání přírody. Měl sice mnoho předchůdců, jak se domnívá i Theofrastos, ale vynikl do té míry, že zastínil všechny, kdo byli před ním. Nezanechal prý žádné spisy s výjimkou takzvané *Příručky hvězdářství pro mořeplavce*.
- 82 A podle některých nezanechal žádnou knihu; neboť *Příručka hvězdářství pro mořeplavce*, která mu bývá připisována, je prý dílem Fónka ze Samu. Kallimachovi byl znám jako objevitel

Malé medvědice; ve svých *Jambech* o něm Kallimachos napsal: ... [78, ř. 3–4]. Ale podle některých sepsal pouze dvě knihy, *O slunovratu* a *O rovnodennosti*, neboť o ostatním soudil, že by to nikdo nepochopil.

83 ... napsal báseň v epickém verši o nebeských jevech, o rovnodennosti a mnoho jiného.

Tyto úryvky ukazují, že v antice panovala hluboká nejistota o Thalétových spisech. V každém případě je jasné, že v alexandrijské knihovně nebylo k dispozici žádné jeho dílo, s výjimkou *Příručky hvězdářství pro mořeplavce*, jejíž autorství bylo sporné (srv. také 96). Aristotelés, jak se zdá, neznal žádnou Thalétovu knihu, přinejmenším žádnou o kosmologických otázkách; byl ostatně velmi opatrný, když Thalétovi připisoval nějakou nauku, užívaje při tom výrazů jako „tuto domněnku možná pojal“, „tvrdí se, že tento výklad podal Thalés“ (85, 84), a „podle toho, co se o něm připomíná“ (89). Aristotelés ovšem nebyl nutně svědomitý, pokud jde o užívání originálních pramenů; Theofrastos by býval jako profesionální historik starší filosofie svědomitý být měl (ve skutečnosti tomu tak vždycky nebylo), a přesto měl zjevně máloco dodat k Aristotelovým zprávám o Thalétovi (s výjimkou drobné opravy v úryvku 81, podle něhož se dohadoval, že Thalés měl předchůdce). Eudémos přináší několik tvrzení o Thalétovi jako geometrovi a astronomovi (75, 76, 80), ale viděli jsme na příkladě úryvku 80, že tato tvrzení byla někdy velmi spekulativní; zakládala se možná zčásti na pololegendární biografické tradici a nedokazují, že by Eudémos byl viděl nějaký Thalétův spis.

Diogenovu pochybnost o autorství *Příručky hvězdářství pro mořeplavce* (82) sdílí Plútarchos (*De Pyth. or.* 18, 402e = DK 11 B 1), který dodává, že toto dílo bylo psáno ve verších; můžeme se proto dohadovat, že se jednalo o totéž veršované dílo, které Hésychios (83) popisuje jako περι μετεώρων. Lobón z Argu (stichometrik neslavné pověsti z druhého století př. Kr.) podle Diogena Laertia (I,34) tvrdil, že Thalés složil 200 hexametřů. V úryvku 81 je vyjádřeno jen mírné podezření, které se asi vztahuje jen na povahu názvu, jak naznačuje nejistota vyjádřená slovem καλουμένης. Nicméně tato poslední věta téměř jistě vyjadřuje Simplikiův vlastní soud, a nikoli soud Theofrastův, jehož parafráze zřejmě končí před slovem λέγεται. Diogenova zpráva (82), že toto dílo bylo připisováno také jistému Fókovi ze

Samu, nejspíš řeší celý problém; lze si snadno představit, že jakékoli astronomické dílo, které působilo starobyle, mohlo být připsáno Thalétovi, ale jen těžko lze věřit, že by skutečná Thalétova díla mohla být připisována relativně obskurním autorům. Je možné, že *Ναυτικὴ ἀστρολογία* byla skutečně dílem šestého století, podobným hexametrické *Ἀστρολογία* Kleostrata z Tenedu (DK kap. 6) nebo tzv. hésiódovské *Ἀστρονομίη* (DK kap. 4), jak předpokládal Diels a jiní. Ale je stejně tak dobře možné, že to byl hellénistický výtvar. Diogenés (82) se poněkud podivuje Kallimachově zmínce (78) o speciálním astronomickém rádci pro mořeplavce, který by byl Thalétovým dílem; ale Thalés nemusel takového rádce sepsat. Na druhé straně není nic vnitřně nepravděpodobného na tom, kdyby Thalés byl takové rady pro mořeplavbu skutečně sepsal – taková činnost by se naopak velmi hodila pro prakticky zaměřeného mudrce z námořní metropole: ale pokud tak skutečně učinil, nebylo to pravděpodobně v *Příručce hvězdářství pro mořeplavce*, která byla známa hellénistické době. Zbývající díla zmiňovaná v úryvku 82, která měla pojednávat o slunovratu a o rovnodennosti (úryvek 83 se zmiňuje pouze o druhém z nich), vzhledem ke svému obsahu sotva tvořila dvě oddělené knihy. Simplikios (81) a ti, kdo měli za to, že Thalés nezanechal žádný spis (82), zjevně nepřijímali toto dílo jako původní. Podle Eudéma (75 a 76) se Thalés věnoval studiu slunovratů, a podobné dílo mu tedy mohlo být připisováno na základě tohoto jeho známého zájmu. Nicméně znovu je třeba připomenout, že pozorování slunovratů a východů a západů hvězd bylo v archaické době hojně praktikováno a záznamy o něm se ukládaly do veršů, částečně v zájmu pokusů o sestavení uspokojivého kalendáře: viz Kleostratos, zl. 4 (DK 6 B 4) a hésiódovská *Astronomie* (DK 4 B 1–5). Pozorování Hyad a západ Pleiad byly také připisovány Thalétovi (scholion k Aratovi, 172, Plinius, *Natur. hist.* XVIII,213 = DK 11 B 2, 11 A 18); posledně jmenované pozorování ostatně odpovídalo zeměpisné šířce Egypta, ale nikoli Řecka.

Naše doklady nám nedovolují dospět k jistému závěru, ale pravděpodobnost hovoří pro to, že Thalés žádnou knihu nenapsal; nicméně starověcí zastánci tohoto názoru mohli být uvedeni v omyl absencí původního Thalétova díla v alexandrijské knihovně a také apoftegmatickým rázem moudrosti připisované všem sedmi mudrcům.

Kosmologie

(i) *Země plove na vodě, která je jakýmsi způsobem zdrojem všech věcí*

- 84 Aristotelés, *De caelo*, II,13,294a28 (DK 11 A 14): οἱ δ' ἐφ' ὕδατος κείσθαι (sc. φασὶ τὴν γῆν). τούτου γὰρ ἀρχαιοτάτου παρειλήφραμεν τὸν λόγον, ὃν φασιν εἰπεῖν Θαλῆν τὸν Μιλήσιον, ὡς διὰ τὸ πλωτὴν εἶναι μένουσαν ὡσπερ ξύλον ἢ τι τοιοῦτον ἕτερον (καὶ γὰρ τούτων ἐπ' ἀέρος μὲν οὐθέν πέφυκε μένειν, ἀλλ' ἐφ' ὕδατος), ὡσπερ οὐ τὸν αὐτὸν λόγον ὄντα περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος τοῦ ὀχοῦντος τὴν γῆν.
- 85 Aristotelés, *Met.* I,3,983b6 (DK 11 A 12): τῶν δὴ πρῶτον φιλοσοφησάντων οἱ πλείστοι τὰς ἐν ὕλης εἶδει μόννας ᾤθηθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γὰρ ἔστιν ἅπαντα τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρῶτου καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης τοῖς δὲ πάθεισι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχείον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασιν εἶναι τῶν ὄντων, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίγνεσθαι οὐδὲν οἴονται οὔτ' ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σφζομένης ... δεῖ γὰρ εἶναι τινα φύσιν ἢ μίαν ἢ πλείους μιᾶς ἐξ ὧν γίγνεται τὰλλα σφζομένης ἐκείνης. τὸ μέντοι πλήθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς οὐ τὸ αὐτὸ πάντες λέγουσιν, ἀλλὰ Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ εἶναι φησιν (διὸ καὶ τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀπεφαίνετο εἶναι) λαβῶν ἴσως τὴν ὑπόληψιν ταύτην ἐκ τοῦ πάντων ὄραν τὴν τροφὴν ὑγρὰν οὔσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γιγνώμενον καὶ τούτω ζῶν (τὸ δ' ἐξ οὗ γίγνεται, τοῦτ' ἔστιν ἀρχὴ πάντων), διὰ τε δὴ τοῦτο τὴν ὑπόληψιν λαβῶν ταύτην καὶ διὰ τὸ πάντων τὰ σπέρματα τὴν φύσιν ὑγρὰν ἔχειν· τὸ δ' ὕδωρ ἀρχὴ τῆς φύσεως ἐστὶ τοῖς ὑγροῖς.
- 84 Jiní tvrdí, že Země spočívá na vodě. Neboť toto je nejstarší výklad, který k nám došel. Tvrdí se, že jej podal Thalés z Milétu, podle něhož Země spočívá na místě, protože je plovoucí, podobně jako dřevo nebo jiné takové věci (neboť žádná taková věc

- svou přirozeností nespočívá na vzduchu, ale na vodě) – jako by týž výklad nemusel platit pro Zemi i pro vodu, která Zemi nese.
- 85 Z těch, kdo jako první začali filosofovat, se většina domnívala, že pouze příčiny v podobě látky jsou příčinami všeho. Neboť z čeho všechna jsoucna jsou a z čeho jako prvního vznikají a do čeho nakonec zanikají, zatímco substance trvá a mění se pouze její stavy, o tom říkají, že je to prvek a počátek jsoucna. A z toho důvodu se domnívají, že nic ani nevzniká, ani nezaniká, protože takováto přirozenost prý zůstává stále zachována... Neboť musí existovat jakási přirozenost, buď jedna, nebo více než jedna, ze které vznikají ostatní věci, zatímco ona zůstává zachována. O počtu a povaze takovýchto počátků však neříkají všichni totéž. Thalés, od něhož pochází tento způsob filosofie, tvrdí, že je to voda (proto také prohlásil, že Země je na vodě). Tuto domněnku možná pojal, když pozoroval, že výživa všeho je vlhká a že samo teplo vzniká z vlhka a vlhkem žije (počátkem všeho je to, z čeho všechno vzniká). Proto tedy pojal tuto domněnku a také proto, že semena všeho mají vlhkou přirozenost a že přirozeným počátkem vlhkých věcí je voda.

Naše znalost Thalétovy kosmologie závisí v podstatě zcela na těchto dvou pasážích spolu s kryptickým dodatkem úryvků 89–91. Pomíne-li Aristotelovu vlastní kritiku a jeho dohady, připisují tyto pasáže Thalétovi dvě tvrzení: (1) Země plove na vodě (podobně jako kus dřeva nebo něco takového); (2) „počátkem“ všech věcí je voda (v aristotelském smyslu termínu „počátek“, který je vysvětlen v první polovině úryvku 85, tj. původní konstitutivní látka věcí, která přetrvává jako jakýsi podklad a do níž věci zaniknou). První teze (1) byla Aristotelovi, jak sám výslovně říká, známa jen zprostředkovaně, z nepřímých zdrojů; navíc nelze stanovit, zda podpůrný argument (pevné věci nespočívají na vzduchu, ale spočívají na vodě, Země tedy spočívá na vodě) pochází také ze zpráv o Thalétovi, anebo zda jej celý doplnil Aristotelés. Jeho závěrečná námitka, že Thalés nic nevyřešil, neboť by stejně musel nalézt něco, co podpírá vodu, která podpírá Zemi, ukazuje, jak málo Aristotelés rozuměl způsobu, jímž Thalés pravděpodobně uvažoval; Thalés téměř jistě stále ještě přijímal lidovou představu, že to, co se nachází pod Zemí, sahá tak hluboko, že se podobný problém skoro neklade, jako u Homéra (1) a ještě dlouho po

Thalétovi u Xenofana (3). Prímým zdrojem Thalétovy myšlenky, že Země plove na vodě, byly pravděpodobně neřecké mytologické výklady (str. 120 n.); tato myšlenka jej mohla přitahovat částečně proto, že nabízela odpověď na otázku, co podpírá Zemi, ale není nikterak jisté, že Thalés v takové otázce spatřoval vážný problém, a je nanejvýš nepravděpodobné, že by byl tuto teorii vypracoval pro vlastní potřebu výslovně jako odpověď na tuto otázku. Pokud jde o druhé tvrzení (2), nevěděl Aristotelés zjevně nic víc než to, co napsal, neboť důvody, které udává pro Thalétovu volbu vody jsou přiznaně hypotetické (λαβὼν ἴσως...). První polovinu úryvku 85 citujeme proto, abychom ukázali, jakým způsobem a pomocí jaké terminologie Aristotelés (a po něm Theofrastos¹⁰ a s ním celá pozdější doxografická tradice) rozebíral teorie raných přírodopýtců či přírodních filosofů (φυσικοί) – těch, kteří podle něho uznávali pouze nebo především první z jeho čtyř příčin, totiž příčinu ve smyslu látky. Skutečnost, že Aristotelés uplatnil na rozbor svých předchůdců tuto jedinou strnulou metodu, je zdrojem řady nedorozumnění, třebaže správně a s užitkem zdůrazňuje určité podobnosti mezi jejich teoriemi. Tak např. Thalétův „počátek“ (v Aristotelově smyslu) a Hérakleitův „počátek“ (podle Aristotela oheň) byly pro Thaléta a Hérakleita samotné zjevně čímsi velmi odlišným. Po pravdě řečeno nevíme o Thalétových názorech na vodu (kromě toho, že na ní plove Země) nic víc než to, že se Aristotelovi, který v tomto ohledu neprojevoval zrovna přemrštěnou rozlišovací schopnost, ve své z doslechu čerpané, pravděpodobně velmi zkratkovité a poněkud pokroucené podobě jevíly jako odpovídající jeho vlastnímu pojetí látkové ἀρχή. Avšak je možné, že Thalés, v rozporu s tím, co automaticky předpokládá Aristotelés, hlásal, že

¹⁰ Zkrácený Theofrastův výklad o Thalétově látkovém počátku cituje Simplikios, *In Arist. Phys.* 23,21 Diels (Theofrastos, *Phys. op.*, zl. 1 = DK 11 A 13). Jde o text, který se velmi těsně stýká s úryvkem 85 z Aristotela a užívá se v něm namnoze téže frazeologie. Přidává navíc jeden hypotetický důvod, proč si Thalés vybral vodu: protože mrtvolý vysychají (τὰ νεκρούμενα ξηραίνεταί): tato myšlenka pochází pravděpodobně od Hippóna (viz následující pozn.), jemuž podobný argument pravděpodobně přepisuje Anonymus Londinensis, XI,22 (DK 38 A 11), tedy peripatetický zdroj. Tento dodatek se vyskytuje také u Aetia.

Země *pochází* z vody (tj. že z ní jakýmsi způsobem tuhne), aniž tím myslel, že Země a její složky *jsou* v jistém smyslu vodou, že k ní mají nadále nějaký jiný vztah (kromě toho, že Země plove na vodě), než je vztah člověka k jeho vzdáleným předkům. Viz dále str. 122 n.

Důvody, které podle Aristotelova dohadu (85) vedly Thaléta k tomu, že rozhodující význam v konstituci věcí přiřítal vodě, jsou hlavně fyziologické.¹¹ Kdybychom měli usuzovat z analogie k Thalétovým bezprostředním následovníkům, museli bychom očekávat, že uváděl spíše meteorologické důvody, zvláště na podporu kosmického významu vody.¹² Musíme se však mít na pozoru před přehnaným

¹¹ Zdá se spíše pravděpodobné než nepravděpodobné, že Aristotelés tyto důvody přejal od Hippóna ze Samu (nebo z Rhégia, Krotónu či Metapontu), který ve druhé polovině pátého století př. Kr. znovuoživil a modifikoval myšlenku, že voda je látkovým konstituentem věcí. Hippón, jehož intelektuální schopnosti nebyly právě předmětem Aristotelova obdivu, se zjevně velmi vážně obíral fyziologií. Srv. zvláště 86 Aristotelés, *De an.* I,2,405b1 (DK 31 A 4): τῶν δὲ φορτικωτέρων καὶ ὕδωρ τινὲς ἀπεφήναντο (sc. τὴν ψυχὴν), καθάπερ Ἴππων· πεισθῆναι δ' εὐοκασιν ἐκ τῆς γονῆς, ὅτι πάντων ὑγρὰ· καὶ γὰρ ἐλέγχει τοὺς αἵμα φάσκοντας τὴν ψυχὴν, ὅτι ἡ γονὴ οὐχ αἷμα. (Z hrubších myslitelů někteří dokonce prohlašovali, že duše je voda, jako např. Hippón; toto jejich přesvědčení se zřejmě zakládalo na pozorování semena, neboť semeno je u všech bytostí vlhké. Hippón totiž vyvrací ty, kdo tvrdí, že duše je krev, poukazem na to, že semeno není krev.) Všimněme si, že ani tato zpráva není bez dohadů. Avšak proti předpokladu, že hypotetické důvody, které Aristotelés uvádí na vysvětlení Thalétovy volby vody jako počátku všech věcí, stojí skutečnost, že dodatečný důvod, který uvádí Theofrastos (viz předchozí poznámku) pravděpodobně skutečně pochází od Hippóna, takže bychom očekávali, že je do své zprávy zahrne i Aristotelés.

¹² Podobně jako 87 Hérakleitos Homéřský, *Quaest. Hom.* 22: ἡ γὰρ ὑγρὰ φύσις, εὐμαρῶς εἰς ἕκαστα μεταπλαττομένη, πρὸς τὸ ποικίλον εἶωθε μορφοῦσθαι· τὸ τε γὰρ ἐξατμιζόμενον αὐτῆς ἀερούται, καὶ τὸ λεπτότατον ἀπὸ ἀέρος αἰθῆρ ἀνάπτεται, συνιζάνον τε τὸ ὕδωρ καὶ μεταβαλλόμενον εἰς ἰλὸν ἀπογαίουται· διὸ δὴ τῆς τετραδος τῶν στοιχείων ὡσπερ αἰτιώτατον ὁ Θαλῆς ἀπεφήναντο στοιχείον εἶναι τὸ ὕδωρ. (Neboť vlhká přirozenost, kterou lze snadno

zobecnováním, jaké je obsaženo v Burnetově názoru, že myslitelé šestého století se zajímali téměř výhradně o meteorologické jevy (v přísném slova smyslu, včetně astronomických jevů). Je nepochybně pravda, že vědecké studium lékařství začalo v pátém století př. Kr. a že analogie mezi světem a jednotlivostmi ve struktuře člověka se v té době staly běžnější. Ale viděli jsme v první kapitole, že mnohé řecké předfilosofické spekulace měly silně genealogický nádech a že velký význam měla rovněž analogie s fyziologickou reprodukcí. V Thalétově případě máme důvod si myslet, že jeho výklad světa byl ovlivněn nejenom tímto pestrým tradičním pozadím raně řeckých verzí polomytologických kosmogonií, nýbrž také specifickou kosmologickou představou, která možná pocházela přímo ze vzdálenějšího Východu.

Thalétova koncepce Země plovoucí či spočívající na vodě naznačuje, že část jeho kosmologie pochází z Předního východu. V Egyptě byla země obecně pojímána jako plochá, vroubená mísa spočívající na vodě, jež také zaplňovala nebe; Slunce se každý den plavilo po nebi ve své bárce a plavilo se rovněž v noci pod Zemí (nikoli okolo ní, jak tomu bylo podle řecké legendy, např. 7). V babylónském eposu o stvoření představují Apsú a Tiámat prvotní vodstva a Apsú zůstává jakožto voda pod Zemí i poté, co Marduk roztrhne tělo Tiámaty a vytvoří z něho Nebe (s jeho vodami) a Zemi. Ve vyprávění o Eridu (které ve své nejmladší dochované verzi pochází ze sedmého století př. Kr.) byla na počátku „celá Země mořem“; potom Marduk vybudoval na mořské hladině

transformovat v jednu každou věc, běžně mění nejrůznějším způsobem svou podobu: ta její část, která se vypařuje, se proměňuje ve vzduch, ve vzduchu se nejjemnější část vzněcuje jakožto aithér, zatímco když voda houstne a proměňuje se v bahno, stává se zemí. Proto Thalés prohlásil, že základním prvkem je voda, neboť ze čtveřice prvků je právě ona nejvíce příčinou.) Tyto důvody zcela jistě pocházejí ze stoického pramene – prozrazuje ho stoické výrazivo – a nejsou možná ničím jiným než pouhým dohadem. Je zřejmé, že podle Theofrasta užíval Thalés vodu a její produkty k vysvětlení zemětřesení (88: toto vysvětlení se zakládá na specifické koncepci, že Země spočívá na vodě), ale také k vysvětlení větrů a pohybů nebeských těles (Hippolytos, Ref. I,1); to by však byl sotva prvořadý důvod, proč Thalés přijal tuto teorii.

ně vor a na voru rákosovou chýší, z níž se stala Země. Analogická představa je obsažena v *Žalmech* (kde na místě Tiámat vystupuje Leviathan): Jahve „zemi na vodách překlenul“ (136,6), „základ na mořích jí kladl, pevně ji usadil nad vodními proudy“ (24,2). Podobně je řhóm „vodní hlubina, jež spočívá dole“ (*Gen.* 49,25; *Deut.* 33,13).¹³ Proti této záplavě východních a jihovýchodních paralel, které dokládají představu vod pod Zemí, neexistuje žádný srovnatelný řecký pramen s výjimkou Thaléta. Naivní řecká představa řeky Ókeanos, která *obklopuje* zemi (kap. 1, § 2), se s touto koncepcí přísně vzato nedá srovnávat (je totiž zřejmé, že neexistuje žádný Ókeanos pod Zemí), třebaže i ona je pravděpodobně velmi ranou, jen poněkud odchylnou obměnou obecné a velmi rozšířené předovýchodní koncepce Země vyvstávající uprostřed prvotních vod – koncepce, kterou si řeky mluvící kmeny téměř jistě nepřinesly na řecký poloostrov ze své původní vlasti, jež ležela daleko od moře. Také izolované zmínky o Ókeanu jako původu všech věcí ve XIV. knize *Iliady* (8 a 9) se sice pravděpodobně zakládaly na tomtéž předovýchodním pojetí, jen z poněkud odlišného hlediska, ale nikterak neimplikují specifickou představu, že Země plove na vodě, takže se nezdá, že by byly zdrojem Thalétova tvrzení. Kdyby šlo o nějaké obecnější tvrzení – že Země pochází z vody nebo že je vodou udržována –, musel by být Thalés nepochybně povzbuzen a potěšen skutečností, že jeho koncepce má genuinní homérský precedent. A tak se zdá, že Thalétův názor, že Země plove na vodě, se zakládá na přímém styku s předovýchodní mytologickou kosmologií. Viděli jsme již, že měl styky jak s Babylónií, tak s Egyptem. V Egyptě byla představa, že Země skutečně plove na vodě, rozšířenější a měla jasnější podobu; a tak se můžeme odvážit dohadu, že za tento prvek svého obrazu světa vděčil Thalés právě Egyptu.¹⁴

¹³ Tato místa cituje U. Hölscher ve svém přesvědčivém příspěvku o Thalétovi v časopise *Hermes*, 81, 1953, str. 385–391. Částečně o tomto tématu pojednává kap. I, str. 22 nn. K představě Nun, egyptského prvotního oceánu, který podpírá Zemi, viz také J. A. Wilson, *Before Philosophy*, str. 59 nn., a H. Frankfort, *Ancient Egyptian Religion*, New York 1948, str. 114.

¹⁴ Thalés zjevně užíval představy plovoucí Země k výkladu zemětře-

Kosmologický dosah této myšlenky je nicméně omezený; a z Aristotelovy informace (85) se zdá rozumné vyvodit, že Thalés rovněž soudil, že svět *pochází* z vody, neboť tato myšlenka je implicitně obsažena v předovýchodních mytologiích a výslovně formulována v homérských pasážích, které se zmiňují o Ókeanu a které se, jak se má za to, na této mytologii zakládají. Je možné, že Thalés tuto myšlenku přejal z nějakého řeckého mytologického zdroje, podobného, jako byl homérský, a dal jí racionální podobu; stejně tak je možné, že byl ovlivněn přímo nějakými cizími, snad egyptskými verzemi (podobně jako v případě speciální představy o Zemi plovoucí na vodě). Ještě větší nejistota je spjata s problémem, který už jsme naznačili: opravňuje nás peripatetická identifikace Thalétovy vody s „látkovým počátkem“ k závěru, že se Thalés domníval, že tento viditelný svět ve své rozvinuté podobě je v nějakém smyslu voda? Taková je běžná interpretace Thaléta; je však důležité si uvědomit, že spočívá koneckonců na Aristotelově formulaci a že Aristotelés, který toho o Thalétovi mnoho nevěděl a který i to, co věděl, znal jen z druhé ruky, by jistě i pouhou informací, že svět pochází z vody, byl pokládal za dostatečný důvod pro tvrzení, že voda byla pro Thaléta látkový počátek čili ἀρχή ve smyslu přetrvávajícího substrátu. A je třeba znovu zdůraznit, že takové domyšlení nebylo nikterak nezbytné a že nebylo obsaženo v předovýchodních představách, jež byly koneckonců pravzorem Thalétovy koncepce. Thalés se mohl domnívat, že svět pochází z neomezené expanze¹⁵ prvotní vody, na níž dosud plove a která je

sení: 88 Seneca, *Nat. quaest.* III,14 (DK 11 A 15) (pravděpodobně na základě Theofrasta prostřednictvím nějakého poseidóniovského pramene): ait enim (sc. Thales) terrarum orbem aqua sustineri et vehi more navigii mobilitateque eius fluctuare tunc cum dicitur tremere. (Neboť [Thalés] říkal, že Zemi podpírá voda, že Země se na ní veze jako loď a že to, co nazýváme „zemětřesení“, je kolébání způsobené její pohyblivostí.)

¹⁵ Thalés by přijal Simpliciovův soud (*In Arist. Phys.* 458,23 = DK 11 A 13), že voda byla pro něho ἄπειρον; pro Thaléta by to však znamenalo, že je „bezmezná“, tj. že její rozsah je neurčitý, a nikoli že je „nekonečná“; a byl by to spíše přirozený předpoklad než vědomě formulovaná teorie. Povážlivějším způsobem nás Simplicios zavádí, když tvrdí (*In Arist. Phys.*

dosud odpovědná za určité přírodní jevy, aniž si proto musel myslet, že země, skály, stromy či lidé jsou v jistém smyslu *vytvořeni* z vody či že jsou jakousi formou vody. Nemuselo pro něho mezi nimi existovat žádné jiné pouto než pouto vzdáleného příbuzenství. Na druhé straně Thalés *mohl* z této koncepce vyvodit zcela nový důsledek, že voda je přetrvávající, skrytý konstituent všech věcí. Jisté je, že jeho blízký pokračovatel Anaximénés se domníval, že všechno je vytvořeno ze vzduchu (Anaximénés arci přemýšlel o tom, jak je to možné: vzduch na sebe bere rozmanité podoby, když houstne a řídne), a panuje shoda v předpokladu, že Anaximénés rozvíjel a tříbil způsob myšlení, který zahájil Thalés. Bylo by tedy neprozřetelné zavrhnout úplně onen předpoklad, který se odvozuje z Theofrasta a Aristotela. Fyziologické důvody, jež uvádí Aristotelés – že výživa všech živých bytostí závisí na vodě, že semeno je vlhké atd. –, jsou sice hypotetické, ale jsou takové povahy, že mohly učinit silný dojem na Thaléta. Naopak, spolu s jinými náznaky (např. s homérským tvrzením, že Ókeanos obklopující Zemi je zdrojem všech pramenů a řek, 6) jej docela dobře mohly přivést k závěru, že voda je nejen kosmogonickým zdrojem, ale že je navíc přítomna v samotné podstatě světa v jeho rozvinuté podobě. Na druhé straně si musíme být neustále vědomi možnosti, že Aristotelés při nedostatku jiných informací vyvozoval prostě své vlastní závěry z Thalétova názoru, že svět pochází z vody a že voda stále hraje důležitou roli v kosmu, neboť podpírá Zemi.

Tato diskuse tedy ukazuje dvě věci: (i) „Všechny věci jsou voda“ není nutně spolehlivé shrnutí Thalétovy kosmologické názoru; (ii) i když přijmeme Aristotelův výklad (samozřejmě s jistou licencí pro jeho nezbytně odlišné hledisko), nemáme přesnou představu o tom, *jak* měly být věci podstatným způsobem spjaty s vodou.

180,14), že Thalés podobně jako Anaximénés dává věcem vznikat prostřednictvím zhušťování a zředování svého látkového principu. To je čistě schematický úsudek zakládající se na příliš rigidní Aristotelově dichotomii (104). Theofrastos našel explicitní užití této koncepce pouze u Anaxiména; viz 142.

(ii) *I zdánlivě neživé věci mohou být „živé“; svět je plný bohů*

- 89 Aristotelés, *De an.* I,2,405a19 (DK 11 A 22): εοικε δὲ καὶ Θαλήης, ἐξ ὧν ἀπομνημονεύουσι, κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαβεῖν, εἶπερ τὴν λίθον ἔφη ψυχὴν ἔχειν ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ.
- 90 DL I,24 (DK 11 A 1): Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Ἰππίας φασὶν αὐτὸν καὶ τοῖς ἀψύχοις μεταδιδόναι ψυχῆς, τεκμαιρόμενον ἐκ τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος καὶ τοῦ ἡλέκτρου.
- 91 Aristotelés, *De an.* I,5,411a7 (DK 11 A 22): καὶ ἐν τῷ ὄλω δὲ τινες αὐτὴν (sc. τὴν ψυχὴν) μεμεῖχθαι φασιν, ὅθεν ἴσως καὶ Θαλήης ψήθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι.
- 89 Zdá se, že i Thalés, podle toho, co se o něm připomíná, pokládal duši za cosi, co má schopnost pohybovat, jestliže tvrdil, že [magnéský] kámen má duši, protože pohybuje železem.
- 90 Aristotelés a Hippias o něm tvrdí, že i neživým [dosl. neoduševnělým] věcem přiznával podíl na duši a že to dokládal magnéským kamenem a jantarem.
- 91 A někteří tvrdí, že je smíšená [sc. duše] s universem, pročež se možná také Thalés domníval, že vše je plné bohů.

Dvě pasáže z Aristotelova spisu *De anima* nás opravňují k dohadu – ale jen k dohadu –, že si Thalés představoval celek světa jako nějakým způsobem živý či oduševnělý. Aristotelés sám čerpá tuto informaci z druhé ruky a jeho tvrzení jsou skoupá a opatrná (εἶπερ v úryvku 89 nicméně nemusí vyjadřovat, a pravděpodobně také nevyjadřuje pochybnost a ἴσως v úryvku 91 se vztahuje k ὅθεν, a nikoli k tvrzení, které následuje). Závěrečná slova úryvku 91 – „vše je plné bohů“ – se vyskytují také u Platóna, který jich pravděpodobně užívá jako vědomé citace, ale bez uvedení autora.¹⁶ Úryvek 90 uvádí jako

¹⁶ 92 Platón, *Leg.* X,899b (DK 11 A 22): εἴθ' ὅστις ταῦτα ὁμολογῶν ὑπομνεῖ μὴ θεῶν εἶναι πλήρη πάντα; (*Je snad někdo, kdo s tím bude souhlasit, a přitom bude trvat na tom, že vše není plné bohů?*) V kon-

starší zdroj informace, že Thalés přiznával magnéskému (magneticému) kameni duši, sofistu a polyhistora Hippia; k magnéskému kameni je v této zprávě připojen jantar, který se stává magnetický, když je třen. Lze předpokládat, že tento dodatek pochází z Hippia, který mohl být v této věci docela dobře Aristotelovým pramenem.¹⁷

Soudě z úryvku 89 nevěděl Aristotelés nic víc, než že si Thalés myslel, že magnetický kámen má duši, protože je schopen pohybovat železem; důsledek, který z toho Aristotelés vyvozuje, totiž že duše je pro Thaléta jakýsi zdroj pohybu, je zjevně oprávněný. Duše, ať už byla spojována s dechem, krví či s míšní tekutinou, byla obecně pokládána za zdroj vědomí a života. Člověk je živ, může pohybovat svými údý a jejich prostřednictvím jinými věcmi; jestliže omdlí, znamená to, že jeho duše se stáhla anebo ztratila své schopnosti; jestliže zemře, propadne takovému stavu trvale a „duše“, která u Homéra s nářkem sestupuje do Hádu, je pouhý stín, protože je odloučena od těla a nemůže nadále působit život a pohyb. Domnívat se, že řeky, stromy apod. jsou jakýmsi způsobem oduševnělé či že v nich přebývají duchové, je obecný sklon primitivního člověka. Vyvolávají tento dojem částečně – i když ne zcela – proto, že jsou zdánlivě nadány schopností pohybovat samy sebou a proměňovat se a že se liší od

textu se pojednává o duších jako o bozích; tato zmínka je dosti typická pro Platónův styl: Platón poněkud uměle uvádí všeobecně známý výrok, aniž přitom jmenuje jeho autora, aby osvětlil svůj vlastní neobvyklý argument. Citace těchto slov u Platóna je v každém případě důležitá, neboť ukazuje, že nepředstavují jen Aristotelovo shrnutí. Mohla to být přímá Thalétova slova; mají docela jiný ráz než banální apoftegmata, která Thalétovi s velkým očekáváním připisuje sbírka Démétria z Faléra (u Stobaia, III,1,172 = DK 10,3). Aristotelés je opakuje v *De gener. animal.* III,11,762a21, avšak za θεῶν dosazuje ψυχῆς.

¹⁷ B. Snell v časopise *Philologus*, 96, 1944, str. 170–182, ukázal, že Hippias byl velmi pravděpodobně i zdrojem jiných Aristotelových poznámek o Thalétovi, včetně srovnání se staršími představami o Ókeanu atd. (11, srv. 12). Zlomek z Hippia, citovaný Klementem Alexandrijským (DK 86 B 6), ukazuje, že Hippias pořídil sbírku klíčových pasáží na podobná témata z Homéra, Hésioda, orfických spisů a řeckých i cizích prozaických pramenů. Hippias byl tedy nejstarším systematickým doxografem.

pouhých špalků a kamenů. Thalétův postoj jistě nebyl primitivní, ale existuje zde jistá spojitost s tímto naprosto nefilosofickým animismem. Nesmíme však přehlédnout, že jeho příklady jsou jiného řádu; magnetické kameny vypadají naprosto neživě a nemohou se samy hýbat ani měnit, nýbrž mohou pohybovat jen určitým typem vnějších předmětů. Tak se zdá, že Thalés dal – v určité extrémní podobě – explicitní výraz způsobu myšlení, který prostupuje řeckou mytologií, ale jehož kořeny jsou hlubší, než je úroveň artikulovaného myšlení. Je pak možné, že náš druhý doklad týkající se tohoto tématu (91) je zobecněním téhož závěru: zdánlivě neživé předměty určitého druhu jsou živé, mají duši, protože mají omezenou schopnost pohybovat. „Vše je plné bohů“:¹⁸ hlavním rozlišovacím znakem bohů je, že jsou nesmrtelní, že se těší věčnému životu a že jejich moc (jejich životní síla, abychom tak řekli) je neomezená, vztahující se jak na oduševnělý, tak na neoduševnělý svět. Thalétovo tvrzení tak může docela dobře znamenat – protože dokonce zdánlivě mrtvé věci, jako např. kámen, mohou mít jakousi duši –, že svět jako celek projevuje moc působit změnu a pohyb, která jistě nejenom není převážně lidská, nýbrž která musí být pro svou trvalost, svůj rozsah a svou proměnlivost považována za božskou, neboť svět za ni musí vděčit přítomnosti jakési nesmrtelné ψυχῆ.¹⁹

¹⁸ Nebo daimonů, jak uvádí Aetios, který parafrázuje Theofrasta: 93 Aetios, *Plac.* I,7,11 (DK 11 A 23): Θαλής νοῦν τοῦ κόσμου τὸν θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἐμψυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πλήρες· διήκειν δὲ καὶ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὕγρου δύναμιν θεῖαν κινητικὴν αὐτοῦ. (*Thalés tvrdil, že mysl světa je bůh, že veškerenstvo je oduševnělé a zároveň plné daimonů; elementárním vlhkem prostupuje božská síla, která jím pohybuje.*) Konfrontace dvou tvrzení z Aristotela nemá žádný zvláštní význam. Poslední věta je svou formou i obsahem stoická; první věta (Θαλής ... θεόν) je také naprosto anachronická a pravděpodobně závislá na stoické reinterpretaci. Opakuje ji Cicero, *De nat. deor.* I,10,25, který dodává, že bůh jakožto mysl vytvořil svět z vody. Bezradní či nezodpovědní doxografové a životopisci připisovali Thalétovi řadu zjevně smyšlených názorů, jako je tento. Srv. možná 30 000 daimonů z Hésiodových *Prací a dnů*, 252 nn.

¹⁹ Tvrzení Choirila z Iasu (3.–2. stol. př. Kr.) a jiných, které uvádí

Přesný význam Thalétovy víry, že vše je plné bohů, zjevně nelze určit. I když se budeme držet výše naznačené interpretace, zbývá nejistota v nepominutelné otázce: vyvozoval Thalés z pozorování magnetického kamene a jantaru skutečně obecný závěr, že všechny zdánlivě neoduševnělé věci doopravdy mají v nějaké míře duši? Anebo je třeba dát v tomto bodě za pravdu J. Burnetovi (*Early Greek Philosophy*, str. 50): „říkat, že magnet a jantar jsou živé, znamená – pokud vůbec něco – říkat, že jiné věci nejsou živé“? Samo o sobě toto zlomkovité pozorování neimplikuje ani jedno, ani druhé. Ani tvrzení, že vše je plné bohů, i když je uvedeme do těsného vztahu s pozorováním magnetického kamene, nutně neimplikuje, že Thalés skutečně učinil takovýto zevšeobecnující závěr; neboť právě tak, jako můžeme v češtině říci „tato kniha je plná absurdit“, aniž tím míníme, že každá její jednotlivá řádka je absurdní, může πλήρης v řečtině znamenat stejně tak dobře „obsahující velké množství“ jako „zcela plný“. *A priori* se snad jeví pravděpodobnější, že Thalés mínil, že všechny věci ve svém úhrnu (spíše než každá jednotlivá věc) jsou proniknuty jakýmsi životním principem, ačkoli může existovat mnoho druhů látky, v nichž tento životní princip se svou hybnou silou nemusí být přítomen. Podstatné je, že oblast působnosti duše či života je mnohem rozsáhlejší, než se zdá být. Thalés tak propůjčil explicitní a osobitý výraz hrubému předpokladu, který byl společný všem přírodním filosofům, že svět je jakýmsi způsobem živý, že podléhá samovolné změně, a (což popouzelo Aristotela) že proto není třeba přírodní změny nějak zvlášť vykládat. Tento předpoklad se stále ještě někdy nazývá „hylozoismus“; ale tento termín příliš přísně implikuje, že jde o cosi jednotitého, určitého a vědomého. Ve skutečnosti se vztahuje nejméně na tři možné myšlenkové postoje, které jsou navzájem odlišné: (a) předpoklad (uvědomělý nebo neuvědomělý), že naprosto všechny

Diogenés Laertios (I,24 = DK 11 A 1), že duše je podle Thaléta nesmrtelná, vzniklo zjevně jako neoprávněný závěr na základě podobného argumentu a zakládá se opět (prvotně) na jeho stoickém překroucení, podobně jako v případě úryvku 93. Thalés mohl jasně rozlišovat mezi lidskou ψυχῆ a božskou životní silou ve světě jako celku a zároveň implicitně uznávat, že mezi nimi v základě existuje jakási spojitost.

věci jsou tak či onak živé; (b) víra, že svět je proniknut životem, že mnohé jeho části, které se jeví neoduševnělé, jsou ve skutečnosti oduševnělé; (c) tendence pojmát svět jako celek, ať už je jeho struktura v jednotlivostech jakákoli, jako jediný živý organismus. Varianta (a) je extrémní, ale vzhledem k zevšeobecnujícímu sklonu řeckého myšlení nikterak nemožná forma výše naznačeného obecného předpokladu; v jistém ohledu bychom mohli říci, že jejím příkladem je Xenofanés. Thalétova víra, jak jsme řekli, je nejbližší variantě (b). Varianta (c) je implicitně přítomna ve starém genealogickém pohledu na dějiny světa, jak jsme jej popsali v první kapitole; tento pohled do jisté míry nadále přetrvával v racionalizované formě filosofické kosmogonie. Aristotelés prokazuje obzvláštní jasnozřivost, když v úryvku 116 – možná právě ve vztahu k Thalétovi – dává najevo, že si je vědom možnosti takového postoje.²⁰

Závěr

Thalés byl znám především svou zdatností jako praktický astronom, geometr a obecně mudrc. Předpovědět zatmění Slunce mu pravděpodobně umožnily babylónské záznamy, k nimž snad získal přístup v Sardách; pravděpodobně také navštívil Egypt. Jeho teorie, že Země plove na vodě, je podle všeho odvozená z předovýchodních kosmogonických mýtů, a to možná přímo; představa vody jako původu všech věcí byla rovněž součástí těchto mýtů, ale byla zmiňována v řeckém kontextu dávno před Thalétem. Jeho rozvinutí této představy se mohlo samo o sobě Aristotelovi jevit jako dostatečná opora pro tvrzení, že Thalés považoval vodu za ἀρχή, tj. za přetrvávající substrát v peripatetickém smyslu. Nicméně Thalés mohl mít skutečně za

²⁰ Na doklad toho, že animistický pohled je starý, se někdy uvádějí verše z *Iliady* (XI,572 aj.), kde se mluví o kopích, která „dychtí požírat kůži“, a jiné podobné příklady. Animismus je ovšem starý jako lidstvo samo a vyrůstá z neschopnosti objektivizovat vlastní zkušenost s vnějším světem, což je technika, která vyžaduje určitou praxi. Homérské výrazy je naproti tomu třeba chápat spíše jako literární prostředky, podobně jako personifikaci – jako záměrné odmítnutí této techniky objektivizace.

to, že voda, která je podstatná pro uchování vegetativního a animálního života – jeho meteorologické argumenty neznáme –, zůstává nadále základním konstituentem věcí. Jakkoli je v těchto představách přímo či nepřímo obsaženo mnoho starších mytologických prvků, Thalés zjevně opustil mytické formulace; už to samo o sobě opravňuje k tvrzení, že byl prvním filosofem, aťsi bylo jeho myšlení sebe-naivnější. Dále si povšiml, že určité druhy kamenů mohou mít omezenou schopnost něčím hýbat a domníval se na základě toho, že mohou mít duši, která jim propůjčuje život; svět jako celek je tedy jakýmsi způsobem (třebaže pravděpodobně ne zcela) prostoupen životní silou, kterou je pro její rozsah a vytrvalost přirozené nazývat božskou. O tom, zda Thalés tuto božskou sílu spojoval s vodou jakožto původem a možná též podstatným konstituentem světa, naše prameny neříkají nic.

III. Milétská škola

a) Thalés

Aristotelés, který je nárysem, podaným v 1. knize *Metafyziky*, východiskem veškerého dějepisu filosofie, počíná své líčení Thalétem milétským, a od té doby stalo se jméno Thalétovo s nezkoumanou samozřejmostí vlastním počátkem konkrétního dějepisu filosofie. Teprve v novější době najdeme v literatuře hlasy, které zarazí implicitní skepsí, jež je v nich obsažena. V podstatě skeptikem je již P. Tannery³³ v díle, které sice klade Thaléta v čelo řecké vědy, ale v jeho filosofii vidí jen starou egyptsko-chaldejskou mytologii; a podobně praví Bréhier³⁴: "Thalés, uče, že svět povstal z vody, toliko reprodukuje nesmírně rozšířené téma kosmogonické," rozuměj mytologické.^a Promyšlením tohoto faktu vznikne nám pak otázka, zda je Thalés *jako otec filosofie* něčím více než pouhým proslaveným opěrným bodem, na který se přimkla tradice o nejstarších spekulacích milétské školy přírodovědců a mnohoznačců, školy, jejíž existence je docela pravděpodobná; tyto počátky bylo nasnadě postavit pod záštitu autority vynikající a uznávané, jakou Thalés nesporně byl. Shrňme zprvu stručně, co se o něm ví, než přejdeme k diskusi o vlastní jeho filosofii.

Doloženy jsou některé okolnosti jeho života (akmé 585 př. Kr.) a podání, že žil od r. 624 do r. 548-45 podle Apollodóra; podání z Hérodota, že radil Milétu, aby nepodporoval Kroisa v boji s Kýrem, a iónským státům, aby vytvořily pevný politický spolek; podání Hérodotovo, že předpověděl zatmění Slunce, které nastalo za bitvy ve válce mezi Alyattem lydským a Kyaxarem médským, a které bitvu zakončilo - asi 28. května 585; podání

^{a)} Za zmínku snad stojí, že též T. G. Masaryk (*Dějiny filosofie*, Praha [1889], str. 44 nn.), drže se ve svých přednáškách o dějinách filosofie Tanneryho, vyjadřuje se o Thalétovi rovněž skepticky.

Z novějších autorů W. Jaeger (*Paideia I*, Berlin - New York 1989, str. 207) říká, že je vskutku těžko říci, čím se názory Thalétovy liší od mínění Homérova, podle něhož Ὠκεανός je původem věcí.

Hérodotovo, že asi r. 546 pomohl Kroisovi přepravit vojsko přes Halys bez mostu tím, že řeku částečně odvedl vedlejším korytem; astronomický zájem dosvědčuje Hérakleitos³⁵ i Démokritos³⁶ (podle Diogena Laertského),³⁷ pozdější autoři některé vynálezy astronomické a matematické, o nichž však není jasno, ani zda je jejich autorem, nebo toliko tím, kdo je první zprostředkoval Hellénům, ani v jaké formě vědecké. Fyzikální apoftegma o duši magnetu,³⁸ s nímž možná souvisí též *πάντα πλήρη θεῶν*,^a dosvědčuje Aristotelés ve spise *O duši*; též jinak fyzikální interese jeho jsou dosvědčeny. Krom toho máme před sebou řadu anekdot, které se na jeho postavu připjaly více méně nahodile jako na reprezentativního mudrce staré doby; sem náleží Platónova anekdota v Theaitétu o thrácké služce, která se mu, astronomovi, posmívá, když spadne do jámy; anekdota o třínožce, souvisící zřetelně s protikladem *σοφός - φιλόσοφος* je tedy možná až ze 4. stol., anekdota o tom, jak zbohatl, z Aristotelovy *Politiky*,³⁹ jej ukazuje sice jako praktického, ale ovocem praktičnosti pohrdajícího. K nejistým tradicím patří, že složil naučné verše (o námořní astronomii, která náleží asi Fóku ze Samu), jakož i apoftegmata, která mu přičítají jako jednomu ze 7 mudrců, oněch moralistů a zákonodárců 7. a 6. věku, jimž pozdější doba přisuzovala zhuštěné výroky lidové životní moudrosti. Že byl ve styku s Východem, je více než pravděpodobné, ač dosvědčeno teprve Eudémem v *Γεωμετρική ιστορία*, kterou reprodukuje Proklos v komentáři k Eukleidovi.⁴⁰ Podle toho přinesl si základy geometrie z Egypta. Možná, že na jinou, maloasijsko-mezopotamskou linii poukazuje nejistá tradice o jeho foinickém původu. Jako podnikavého kupce představují si ho pozdější (Plútarchos), jak za obchodem přichází do země pyramid; zde navázala anekdota o tom, jak změřil jejich stín.

V každém případě musil být Thalés muž neobyčejný, celým svým okolím považovaný za vyššího člověka, jehož sláva zasloužila u prvních historiků zmínky vedle královských a světových skutků. Kritická úvaha o tom, co z tradice o něm je pravděpodobné, dovoluje představit si jej jako vlivného, zámožného muže, zároveň snad politika, obchodníka, inženýra, který se vyznačoval mezi ostatními svými rodáky neobyčejně širokým obzorem a zvláštní zvědavostí; stal se pravděpodobně tlumočnickem egyptské

^{a)} všude plno bohů - Arist. *De anima*, A 5, 411 a 7; viz také DK, 11 A 22. (Pozn. vyd.)

a mezopotamské vědy, tj. jednotlivých jejích vědomostí a vymožeností, pro vlastní krajany. Jeho znalosti geometrické, i když bereme za zaručené zprávy Proklovy (z Eudéma)⁴¹ a Diogenovy (z Pamfila a Hieronyma),⁴² nepřesahují možnosti egyptské vědy, ale podle názoru Allmanova⁴³ a Reyova⁴⁴ se vyznačují tou zvláštností, která charakterizuje pozdější geometrii řeckou veškeru, že se totiž především obracejí k poměrům linií a úhlů, nikoli k vztahům číselným; to ovšem může být dáno též formou, jak nám jsou dochovány, mohlo vzniknout průchodem řeckou tradicí. Říkává se ostatně, že tyto domnělé Thalétovy věty (o shodnosti trojúhelníků se stejnou stranou a dvěma přilehlými úhly, o průměru půlcím kružnici, o rovnosti úhlů vrcholových a pravém úhlu nad průměrem kružnice) jsou pozdější geometrickou interpretací úkonů, které mu přičítala stará tradice, že měřil vzdálenost lodí a výši pyramid; ale ještě z novějších autorů Abel Rey hájí možnost, že Thalés takové primitivní geometrické poučky, které se ani tak nedokazují, jako spíše přímo vidí, skutečně mohl znát. Geometrický interes vskutku teoretický by dosvědčovala okolnost, že způsoby řešení praktických úloh, připisované Thalétovi Proklem a Diogenem, jsou vlastně pouhé hříčky bez značnější praktické užitečnosti; vyčkával prý okamžiku, kdy stín člověka byl roven jeho délce, a v té chvíli změřil stín pyramidy, a podobně se to má i s procedurou měření lodní vzdálenosti, kterého asi používal. (Tak Rey, *La jeunesse de la science grecque*.)

Lze-li v geometrii Thalétově při dobré vůli spatřovat jakýsi úsvit původnosti, máme v jeho astronomii doklady toho, že zde nepochybně přijímal znalosti hotové bez vlastní iniciativy. Předpověď zatmění, která se mu naštěstí zdařila, zakládala se patrně na znalosti babylónského cyklu astronomického, zvaného saros, která nedává naprosto přesné určení ani o tom, zda zatmění vskutku nastane, ani kde je viditelné. Lze-li tvrdit, že tato znalost v Egyptě té doby nebyla rozšířena, měli bychom tu určitý důkaz vlivu mezopotamského. Předpověď nebyla přesná, netýkala se dne, nýbrž toliko roku; a přece se Thalés proslavil tímto svým "proroctvím" tak, že zde je pravděpodobně celý pramen jeho proslulosti pro jeho i pozdější dobu. Lze-li pak důvěřovat zprávě Pliniově, že to byl Thalés, který určil ranní východ Pleiad na pětadvacátý den po jarní rovnodennosti, byl by to další důkaz jeho závislosti, poněvadž tak to platí až pro daleko jižnější šířky, egyptské a snad i mezopotamské; v Milétě je 45 dní po rovnodennosti. Jiné astronomické znalosti, Thalétovi přisuzované, jsou určitě imputace pozdější, tak např.

o tom, že rozdělil nebeskou kouli v pásma, že znal ekliptiku atp.; dosvědčen je též názor, harmonující s tím, co se považuje, jak dále uslyšíme, za jeho základní názor filosofický, že Země je plochá deska, spočívající na hladině vodní; to dokazuje zplna, že jeho astronomické znalosti byly ryze empirické, že neměl hlubší a soustavnější představy o uspořádání vesmíru.

Předeslané je maximum toho, co bychom asi nejvýše mohli vědět o Thalétovi, nebýt Aristotela a toho, co tradicí vyrostlo z jeho zmínky v *Metafyzice* A 3. Je to obraz rozsáhlé, pestré činnosti a praktické moudrosti, dosažené mnohými zájmy, úsilím a zkušeností; stačí na to, aby bylo možno v něm nebo někde v jeho blízkosti hledat první počátky řeckého snažení vědeckého. Naproti tomu místo, o které se opírá Thalétovi přičítané otcovství vší filosofie, zní:

Většina těch, kdo první započali filosofovat, domnívala se, že prapůvody věcí jsou jedině ve způsobu hmoty; neboť to, z čeho jest vše, co jest, a z čeho jako počátku se rodí a věc nakonec zaniká, zatímco bytost zůstává a jen její sledy se proměňují, to nazývají prvkem a prapůvodem; a z toho důvodu se domnívají, že nic nevzniká ani nezaniká, ježto všechno je téže přirozenosti, jež se stále zachovává, jako neříkáme o Sókratovi ani že vzniká vůbec, vzniká-li u něho krása nebo vzdělání, ani že zaniká, když tato svá určení ztrácí, ježto zůstává podklad, totiž Sókratés sám. A tak že nevzniká ani nic jiného. Neboť musí být jakási přirozenost, buď jedna nebo více než jedna, z nichž vše ostatní povstává, zatímco ona trvá. Avšak množství a vid tohoto prapůvodu neurčují všichni stejně, nýbrž Thalés, původce tohoto druhu filosofie, praví, že je to voda (proto prohlásil též, že Země leží na vodě); snad že měl tento názor odtud, že viděl, jak pokrm všeho živého jest vlhký a že i samo teplo z něho povstává a z něho žije (to totiž, z čeho věci povstávají, jsou příčiny všeho). Z tohoto důvodu tedy a též proto, že veškeré símě má vlhkou povahu, voda pak že je původem přirozenosti věcí vlhkých, dospěl k tomu názoru. Jsou pak, kteří se domnívají, že i ti pradávni, kteří nadmíru dávno před nynějším prvním přemýšleli o bozích, jsou o přirozenosti (věcí) téhož názoru; neboť opěvovali Okeana a Tethys jakožto rodiče všeho zrodu, a (uváděli též, že) přísaha bohů je při vodě, nazvané jimi Styx; neboť to nejctihodnější je to nejstarší, přísaha však jest tím nejváženějším. Snad je nejasné, zda toto

mínění o přirozenosti věcí je prvopočáteční a starobylé; Thalés však prý se takto vyjádřil o první příčině.⁴⁵

Aristotelés zařazuje Thaléta tedy sám na zvláštní rozhraní - skoro ještě mezi ty, kdo "první theologisovali", ale spíše k těm, kdo "první filosofovali". Toto filosofování vidí Aristotelés pod zorným úhlem otázky po prvopočátku, po ἀρχή. Thalés mu patří k těm, kdo ἀρχή viděli jen a jen ve způsobu hmoty, v tom způsobu, který naivnímu rozumu se prý původně zdá jedině samozřejmým. Ale zda-li a jak si Thalés kladl sám tuto otázku? Dovedl se vůbec tak ptát? Tradice, dochovaná u Simplikia, tvrdí, že samo slovo ἀρχή bylo prvně použito Anaximandrem; ale kde není slova, nebývá často ani pojem.

Kromě toho bylo vhodně upozorněno Bréhierem na počátek *Písně o stvoření*, který zní asi takto:

Dokud nahoře nebe bylo bez jména a dole Země byla bezejmenná, vody počátečního Apsu, jejich otce, a hlomozná Tiamat, jich společné matky, splývaly navzájem.^a

K tomu můžeme srovnat výrok, který Plútarchos v *Hostině sedmi mudrců* klade Thalétovi do úst a který může mít aspoň ten význam, že staří jej cítili jako slohově příslušný do nauk Thalétovi příbuzných: být Země zničena, celé veškerenstvo by se slilo dohromady.⁴⁶ - Tannery cítil příbuznost Thalétova obrazu světa, jak si jej představoval, s mytologematy egyptskými i chaldejskými;⁴⁷ jiní⁴⁸ s kosmogonickými mýty orfickými. Jistě je tu pradávny mytologický motiv.

Měl Thalés něco více než podobné mytologické představy? Aristotelés o něm věděl jen z tradice; důvody, jež uvádí na doklad Thalétova tvrzení,

^{a)} Srv. nový překlad Jiřího Proseckého, *Enúma Eliš. Babylónský epos o stvoření světa*, in: *Mýty staré Mezopotámie*, Praha 1977, str. 176:

Když nahoře nebesa nebyla pojmenována,
dole země jménem nebyla zvána,
tu prastarý Apsú, jejich zploditel,
a životodárná Tíamat, rodička veškerenstva,
své vody smísili dohromady.

jsou sice ve slohu milétského myšlení, ale jsou mu vloženy do úst samotným Aristotelem, třebaš zajisté na tradičním podkladě. Kromě toho Theofrastos referuje,⁴⁹ že Thalés měl mnoho předchůdců, ale zastínil je tak, že se na všechny před ním zapomnělo: měl-li předchůdce, měl patrně i druhy a následovníky; o jednom z nich, Hippónovi, Aristotelés nechce ani mluvit jako o filosofu, protože mu připadá jako prostáček. - V každém případě zůstává, že důvody, které Aristotelés uvádí ve prospěch teze Thalétovy, jsou důvody milétské. Lze je úplně izolovat od Aristotelových pojmů, v nichž formuluje Thalétův problém. Lze pro ně uvést analogie z Anaximena a Hérakleita: i tam životní procesy jsou vloženy do samých živlů. Že se v Milétu spekulovalo před Anaximandrem, je jisté; že filosofický princip Anaximandrův nebude první, poněvadž pojmově je nejvypracovanější, je možné; že tradice připjala vznik spekulace na jméno nejproslulejší, totiž Thalétovo, bylo by pochopitelné. Ovšem i když proti takovému podezření nelze uvést rozhodující doklady pozitivní, zůstává negativní instance - že nevíme, komu pak sám vznik spekulace a nauku o vodě jako prapůvodu, jako ἀρχή, přičíst. Počítáme-li pak Thaléta vskutku za otce iónské fyziky, musíme mu přičíst i autorství důvodů, jež z mytické představy teprve učinily filosofickou kosmologii, a tyto důvody Aristotelés i Theofrastos s pravděpodobností⁵⁰ vysoudili podle toho, co jim bylo známo o pozdním představiteli "vodní" kosmologie milétské, fyziku Perikleovy doby, Hippónovi.^a Pouze tato otázka autorství důvodů je rozhodná, a poněvadž z literární tradice ji rozřešit nelze, musí postavení Thalétovo samo zůstat nerozhodné. Ostatně i když se přidržíme tradice, nebude časový rozdíl mezi naukou Thalétovou a Anaximandrovou veliký, pakli vůbec nějaký. Thalés byl prý asi o 15 let starší než Anaximandros; podle téže tradice zemřel někdy

^a) Existovala-li skutečně, jak se někdy tvrdí (např. W. Nestle u Zellera, I, 7, 260, pozn. 2 a v úvodu ke svému překladu presokratiků, *Die Vorsokratiker*, Jena 1922, str. 24), stará sbírka Thalétoých výroků, které snad měl použití sofista Hippias z Elidy v 5. stol., nesvědčí naprosto nic předně pro to, že by tam byly zaznamenány Thalétovy nauky filosofické, poněvadž jediné dva Hippiovy výroky, které by se mohly na ni vztahovat, zabývají se jednak oduševněním magnetu a jantaru, jednak Thalétoým studiem geometrie; dále pro to, že by Aristotelés či Theofrastos filosofické důvody Thalétovy čerpali z ní, neboť pak by se zajisté nevyjadřovali tak naprosto hypotheticky.

548-545; Anaximandros vydal pak svou knihu podle Dielsovy domněnky někdy 547 či 546 a brzy potom zemřel.⁵¹ Anaximandra bylo by snad docela dobře možno postavit na sám počátek iónské spekulace, aniž se přísně literárně doloženým faktům učinilo násilí. Že je nauka Anaximandrova pojmově rozvitější a jaksi abstraktnější než nauka o vodě jako původu, jako ἀρχή? Ale podobně to přece platí o Anaximenovi, nesporně mladším Anaximandra. Opakujeme, že pro Thaléta mluví hlavně ta negativní instance, že bychom jinak nevěděli, komu milétskou nauku o vodě jako původu přičíst.

Obsahově lze nauku Thalétovu určit takto: Původ je ve způsobu vody; původ je živý a oživující; z něho vzniká vše jednotlivé a omezené; není řečeno, jakým způsobem, ale patrně živým procesem jakéhosi vegetativního zhušťování, přijímání do sebe, dovnitř, případně opačným rozkladem. Možná, že Thalés tento problém způsobu přetváření původu výslovně nepoložil, neboť to se referuje až o Anaximenovi; ale je těžko myslit, že si věc nějakým způsobem, podle určitého modelu, nepředstavoval. Aristotelés mluví o semeni a potravě, obou hlavních vegetativních pochodech; tu může takový model dobře ležet. Život ani v podobě zdánlivě zcela usazené a strnulé neutuchá úplně; neboť až i v magnetickém kameni a jantaru najdeme živou sílu, působící pohyb.

Jelikož je tak původ jediný, jelikož vše lze převést na něco původně jediného a živého, je vše původem sjednoceno, v původu není rozdílů; všecko je jedno. Tato věta není sice nikde doložena; přesto lze se domnívat, že je vlastním smyslem Thalétovy nauky jako vši milétské profilosofie. Není jejím smyslem pro konkrétní představu, která takřka spatřuje, jak v ustavičném přelévání jevů mizí všechny hranice od jevu k jevu, od věci k věci. Může se pak sice tvrdit, chceme-li se držet toliko Aristotelových svědectví, že v Thalétově určení původu není ještě zahrnut pojem nekonečna, výslovně přičtený až Anaximandrovi; ale otázka je, zdali Thalés, i když dosud nedokázal vyfknout toto pojmové určení, si při tomto směru svého myšlení, jež poráželo všechny hranice, původ nutně nekonečným nepředstavoval. Novou cestou bylo tak dosaženo jako původu něčeho, co se nesmírně podobalo starému chaosu básníků: vlhké propasti bez mezí a rozdílů, v níž se hýbe nevyčerpatelná plodivá síla - ale co přes všecku podobnost bylo přece čímsi radikálně odlišným.

První kapitola

Předsókratovská filozofie až po vystoupení sofistů

Od žádného filozofa předsókratovského období se nám nedochovalo celé dílo, dokonce ani žádný jednotlivý spis. Někteří z těchto myslitelů vůbec spisy nezanechali, díla ostatních se ztratila.

Tím podivuhodnější je, že vliv těchto mužů, kteří poprvé formulovali myšlenkové základy západního světa, je podnes živý, ba v současnosti ještě sílí. Pokud jde o *přímé prameny*, tj. svědectví pocházející od myslitelů samých, známe z celého tohoto období pouze fragmenty, tzv. *zlomky předsókratovských myslitelů*.

Kdybychom byli odkázáni jen na tyto zlomky, kdybychom neměli k dispozici rozmanité prameny *nepřímé*, tápali bychom takřka v temnotě. Nepřímými prameny jsou zčásti díla pozdějších filozofů, kteří výkladu svých vlastních názorů předeslali rozbor příslušných názorů svých předchůdců — tento postup se zejména působením Aristotelova vzoru stal takřka všeobecným pravidlem.

Druhou část nepřímých pramenů tvoří úplněji zachovaná díla těch učenců, kteří si sepsání dějin filozofie stanovili jako výslovnou úlohu, k čemuž dal podnět rovněž Aristotelés. Jako příklad uveďme deset knih *Diogena Laertského* (kolem 220 n. l.) o životech a názorech proslulých filozofů.

Antická díla, v nichž byly nauky (řecky *doxai*) rozličných filozofů o určitých otázkách podány vedle sebe ve formě přehledu, se nazývají *doxografie*.

I. Miletští přírodní filozofové

Na úzkém pruhu pobřeží západního okraje Malé Asie, podél Egejského moře, založili Iónové, nejgeniálnější řecký kmen, dvanáct zkvétajících měst. Zde končili hlavní stezky karavan, které vedly z vnitrozemí asijského kontinentu, zde bylo přivezené zboží překládáno na lodě a dopravováno do Řecka. Spolu se zbožím přicházely touto cestou k Řekům z Východu i poznatky o mnoha kulturních vymoženostech asijských národů. Astronomie a kalendář, mince a závaží, snad i písmo dorazily z Východu nejprve k maloasijským Iónům a ti je předávali ostatním Řekům. Nejjižnější z dvanácti iónských měst byl Milet, v 6. stol. významný obchodní přístav a snad nejbohatší město tehdejšího řeckého světa. Toto místo, v němž se setkávaly rasy, jazyky i náboženství, je rodištěm řecké, a tím i západní vědy a filozofie.

1. Thalés

První z milétských přírodních filozofů, Thalés, se narodil asi r. 640 př. n. l., jeho dílo spadá do první poloviny 6. století. Thalés byl velmi zcestovalý a světaznalý kupec, který mimo jiné procestoval celý Egypt. Byl také státníkem a všestranným přírodovědcem; seznámil se s astronomickými poznatky Východu a k úžasu svých současníků správně předpověděl zatmění Slunce; zabýval se magnetismem; zjistil výšku egyptských pyramid tím, že v určitou dobu změřil jejich stín; objevil řadu základních matematických pouček, z nichž jedna dodnes nese jeho jméno. A konečně byl filozofem a donedávna byl považován za praotce antické a moderní filozofie.

Nesporná je Thalétova sláva jako prvního Řeka, který si osvojil orientální vědění v oboru matematiky a astronomie a samostatně je rozpracoval. Pro Řeky byl jedním ze „sedmera mudrců“ starého světa. Je pravděpodobné, že tak vynikající muž s tak rozsáhlým věděním uvažoval též samostatně o hlubší podstatě věcí. Podle antické tradice odpověděl na otázku, co je nejobtížnější ze všech věcí: „Znát sebe sama“, co nejsnadnější: „Poradit druhým“, co je bůh: „To, co nemá ani počátek, ani konec“, a jak lze žít v dokonalém souladu s ctností: „Tak, že nikdy nečiníme to, co odsuzujeme u druhých“⁴. Sporné je, jak dalece Thalés dospěl k všeobecným filozofickým závěrům. Není od něho znám žádný filozofický spis⁵. A to, co donedávna platilo jako základní myšlenka jeho přírodní filozofie: že voda je pralátkou, z níž všechno vzešlo — bývá v poslední době dokonce připisováno jeho následovníkovi⁶.

2. Anaximandros

Anaximandros byl stejně jako Thalés občanem Miletu, a navíc přibližně i Thalétovým současníkem. Jeho život se klade mezi léta 611 a 549 př. n. l.⁷. V něm musíme po zpochybnění slávy Thalétovy spatřovat vlastního zakladatele filozofie jako samostatné vědy. Své názory uložil v nedochovaném spise, který nesl později často používaný název „O přírodě“⁸. Původním principem světa a příčinou všeho bytí je pro něho NEURČITÉ A NEOMEZENÉ (řecky *apeiron*), z něhož se vyděluje STUDENÉ a TEPLÉ, SUCHÉ a VLHKÉ. Svou myšlenkou, že Země — kterou si představuje jako volně se vznášející v prostoru — byla nejprve v kapalném stavu a při svém postupném vysoušení dala vznik živočichům, kteří nejprve žili ve vodě a později přesídlili na zem⁹, anticipoval zčásti moderní vývojovou teorii. Svou naukou, že ohnivý prstenec, který původně obklopoval Zemi, po svém roztržení obíhá okolo Země a vyzářuje oheň¹⁰, se poprvé pokouší o fyzikální vysvětlení pohybu hvězd. Podle věčného zákona vzházejí z NEURČITÉHO-NEOMEZENÉHO stále nové světy a opět se do něho vracejí, „nebot si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času“, jak praví závěrečná slova jediného doslova zachovaného zlomku¹¹, která dovolují alespoň tušit temné hlubiny jeho nauky.

3. Anaximenes

Třetí milétský přírodní filozof, současník Anaximandrovův, považoval za pralátku vzduch, ovšem nikoliv v doslovném smyslu, neboť jím rozumí (jako

domníváme, že zná první příčinu toho —. O příčinách se však mluví v čtverém významu. O jedné z nich říkáme, že jest podstatou a bytností — neboť otázka „proč“ vede nás ke konečnému pojmu a v konečné odpovědi na první „proč“ jest příčina a počátek —, druhou nazýváme látkou a podmětem, třetí jest ta, odkud počíná pohyb, a čtvrtá jest v protikladu k této, to jest účel a dobro — neboť to jest konečným cílem veškerého vzniku a pohybu —.

Pojednali jsme o nich sice sdostatek v knihách o přírodě, ale přece chceme ještě přihlédnouti k svým předchůdcům, kteří začali věci zkoumati a filosofovali o pravdě. Neboť také oni zřejmě uznávají jisté počátky a příčiny, a tak pro nynější postup zkoumání bude k jistému užitku, všimneme-li si jich blíže; buď totiž u nich nalezneme ještě jiný druh příčiny, anebo jinak tím spíše si získají naši víry ty příčiny, jež jsme právě uvedli.

Tedy většina nejstarších filosofů se domnívala, že počátkem všech věcí jsou jenom počátky ve způsobě látky. Neboť to, z čeho se skládá všechno, co jest, a z čeho původně vzniká a v co nakonec zaniká, kdežto podstata trvá a mění se jenom ve svých vlastnostech, jest podle nich prvkem a počátkem jsoucna. Proto míní, že nic nevzniká ani nezaniká, ježto se ona prapodstata stále udržuje, jako ani o Sokratovi neříkáme, že prostě vzniká, když se stává krásným nebo vzdělaným, anebo že zaniká, když těchto vlastností pozbývá, poněvadž podmět, Sokrates sám, trvá dále. A tak ani z ostatních věcí nic nevzniká ani nezaniká. Neboť tu musí býti nějaká prapodstata buď jedna anebo více než jedna, z čeho ostatní vzniká, kdežto ona sama trvá.

Ale o počtu a bližším určení takového počátku nemají

všichni stejné mínění. *Thales*, původce takového filosofického směru, praví, že jest jím voda — proto se také vyjádřil, že prý země jest na vodě —; podnětem k tomuto mínění mu snad bylo poznání, že se všechno živí něčím vlhkým a že samo teplo z něho vzniká a jím žije — to však, z čeho všechno vzniká, jest počátkem všeho —. Proto tedy asi dospěl k tomu mínění a dále ještě proto, že semena všech věcí svou přirozenou povahou jsou vlhká, a že počátkem přirozené vlhkosti jest voda.

Někteří pak míní, že takový názor o přírodě měli již také velmi dávní naši předkové, kteří nejprve přemýšleli o božských věcech. Neboť původci vzniku učinili Okeana a Tethyu a vodu jako to, při čem bozi přísahají, nazývajíce ji jako básníci Styx; nejtihodnější totiž jest to, co jest nejstarší, a přísaha jest něčím nejtihodnějším. Dá se sice těžko zjistiti, zda právě tento názor o přírodě jest původní a starý, ale dostačuje, že prý se *Thales* o první příčině tak vyjádřil. Neboť *Hippona* by asi sotva někdo pokládal za hodna, aby byl počítán k těmto mužům, a to pro malou cenu jeho způsobu myšlení.

Ale *Anaximenes* a *Diogenes* pokládají vzduch za dřívější než vodu a z jednoduchých těles považují jej v první řadě za počátek, *Hippasos* z Metapontu pak a *Herakleitos* z Efesu oheň, *Empedokles* však všechny čtyři živly, poněvadž k uvedeným jako čtvrtý přidal zemi; ty prý totiž stále trvají a nevznikají, jenom se ve větším nebo v menším množství slučují v jednotu a opět se rozlučují. Avšak *Anaxagoras* z Klazomen, jenž byl sice věkem starší než *Empedokles*, ale svými pracemi náleží době pozdější, tvrdí, že počátků jest neomezené množství. Neboť podle něho všechno, co se skládá ze stejnorodých částí, asi jako voda nebo oheň, vzniká a zaniká prý je-

NOVOTNÝ, F. Zlomky předsókratovských myslitelů. s. 6-10.

abys nepochybil, neboť pak následuje lítost. Nebuď ani dobro-
myslný, ani zlomyslný! Mysli na to, co děláš! Mnoho posluh
chej, mluv včas! Nehodného muže nechval pro bohatství.
Vezmi jen, když jsi přemluvil, ne násilím! Cokoli činíš dob-
rého, přisuzuj bohům, ne sobě!

Periandros.

Pečuj o celek! Krásný je klid, nebezpečná je prudkost.
Zisk je špatná věc. Vláda lidu je lepší než vláda samovládcova.
Rozkoše jsou smrtelné, ctnosti nesmrtelné. Ve štěstí buď umír-
něný, v neštěstí rozumný! Hleď, abys byl hoden svých rodičů!
Buď stejný k přátelům v jejich štěstí i neštěstí! Haň tak, jako
by ses měl brzy stát přítelem! Užívej starých zákonů, ale
čerstvých pokrmů! Máš-li neštěstí, skrývej je, abys nečinil
radost nepřátelům! [Ze Stobaia; vybrané průpovědi]

III

M I L E Ť A N Ě

Thales.

Většina těch, kdo se první obírali filosofií, myslila, že po-
čátky všech věcí jsou jen v podobě hmoty. Neboť to, z čeho
jsou všechny věci a z čeho na počátku vznikají i do čeho
na konci zanikají, při čemž trvá podstata a mění se jen v svých
stavech, to nazývají prvkem a počátkem jsoucna. Proto se
domnívají, že ani nic nevzniká, ani nic nehyne, jelikož stále
trvá taková podstata... Počet a povahu takového počátku
neuvádějí ovšem všichni stejně. Thales, zakladatel takovéto
filosofie, říká, že je to voda; proto také hlásal, že země leží
na vodě. [Zl. A 12 z Aristotela]

Přihodilo se, že se za bitvy (mezi medským králem
Alyattem a perským králem Kyaxarem 28. května 585 př. Kr.)
najednou stal den nocí. Tuto přeměnu dne předpověděl Ionům

Thales Miletský; jako lhůtu stanovil ten rok, v kterém se
vskutku stala ona změna. [Zl. A 5 z Herodota]

Kallimachos¹ o něm ví, že objevil Malý vůz.
[Zl. A 1 z Diogena]

Thales, jenž přišel první do Egypta, přinesl do Řecka
tuto vědu (t. j. geometrii); mnohé v ní sám nalezl a počátky
mnohého ukázal svým následovníkům. [Zl. 11 A z Prokla]

Eudemos přičítá tuto poučku (o shodnosti trojúhelníků,
shodujících se v jedné straně a v přilehlých úhlech) Thaletovi,
neboť jakým způsobem on zjišťoval vzdálenost lodí na moři,
k tomu je třeba užít oné poučky. [Zl. A 20 z Prokla]

Hieronymos²... říká, že změnil Thales pyramidu podle
stínu, vyčkal okamžik, kdy je stín stejně veliký jako my.
[Zl. A 1 z Diogena]

Thales prý první zjistil a vyřkl, že u každého rovnora-
menného trojúhelníka jsou úhly při základně rovny, a po sta-
rém způsobu nazval rovné úhly podobnými.
[Zl. A 20 z Prokla]

... poučka... že protínají-li se dvě přímky, jsou si úhly
u vrcholu rovny, byla, jak říká Eudemos, nalezena Thaletem.
[Zl. A 20 z Prokla]

Thales prý první dokázal, že se dělí kruh průměrem ve dvě
stejně části. [Zl. A 20 z Prokla]

Pamfilos³ praví, že Thales první vepsal do kruhu pravo-
úhlý trojúhelník a obětoval vola. Druzí to říkají o Pytha-
gorovi.⁴ [Zl. A 1 z Diogena]

¹ Alexandrijský básník a učenec z poč. III. stol. př. Kr.

² Spisovatel III. stol. př. Kr.

³ Spisovatelka I. stol. po Kr.

⁴ Zprávy o geometrických poučkách stanovených Thaletem byly
asi vysouzeny ze starého podání, že měřil vzdálenost lodí a výši
pyramid.

Thales myslil, že je vše plné bohů. [Zl. A 22 z Aristotela]
Thales říkal, že má magnetovec duši, jelikož hýbá železem. [Zl. A 22 z Aristotela]

Anaximandros.

První vynalezl gnomon (t. j. svislá tyč k měření slunečního stínu) a umístil jej na slunečních hodinách ve Spartě... aby ukazoval slunovraty a rovnodennosti... zhotovil též sfairu (t. j. model nebeské koule). [Zl. A 1 z Diogena]

První našel výklad o velikosti a vzdálenosti oběžnic, jak vypráví Eudemos. [Zl. A 19 ze Simplicia]

Poznal prý šikmost zvětrání. [Zl. A 5 z Plinia st.]

První se odvážil vykreslit na desku zemi. [Zl. A 6 z Agathemera]

Anaximandros prohlásil neomezené za počátek a základní prvek jsoucna; první zavedl toto jméno „počátek“¹. Říká pak, že to není ani voda, ani žádný z t. ř. živlů, nýbrž jiná jakási neomezená přirozenost, z níž vznikají všechny oblohy a světy v nich. „A z čeho věci vznikají, do toho též zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času“; takto to říká slovy poněkud básnickými... Nevykládá vznik věcí měněním živlů, nýbrž tím, že se vylučují protivně včasným pohybem.

[Zl. A 9 a B 1 ze Simplicia]

Neomezené... je nesmrtelné a nehynoucí, jak praví Anaximandros. [Zl. A 15 a B 3 z Aristotela]

Pravil, že neomezené je věčné a nestárnoucí a že obsahuje všechny světy. [Zl. A 11 a B 2 z Hippolyta]

Z těch, kdo uznávali nesčíslné světy, tvrdil Anaximandros, že jsou od sebe stejně vzdáleny. [Zl. A 17 z Aetia]

Nesčíslné oblohy prohlásil Anaximandros za bohy. [Zl. A 17 z Aetia]

¹ Jiní vykládají: zavedl jméno „neomezené“ pro počátek.

Praví, že se látka, plodící od věčnosti teplo a chladno, odloučila při vzniku tohoto světa a že z ní vyrostla jakási ohnivá koule kolem vzduchu, obklopujícího zemi, tak jako kůra kolem stromu. Když se tato koule roztrhla a rozdělila do jakýchsi kruhů, vznikly slunce, měsíc a hvězdy.

[Zl. A 10 z Pseudoplutarchových Stromateis]

Nebeská tělesa jsou ohnivým kruhem; jsou oddělena od světového ohně a jsou obklopena vzduchem. Jsou tam průduchy, jakési průchody v podobě píšťaly, kterými se nebeská tělesa objevují. Proto také, ucpou-li se průduchy, nastává zatemnění. A měsíc se objevuje jednou přibývající, po druhé ubývající podle ucpání neb uvolnění průchodu. Kruh slunce je 27krát a kruh měsíce 18krát větší než země; nejvýše je slunce a nejnižší jsou kruhy stálic (a oběžnic¹).

[Zl. A 11 z Hippolyta]

Slunce je kruh 28krát větší než země, podobný vozovému kolu; má dutý věnec loukotí, plný ohně, ukazující na jednom místě oheň ústím jakoby otvorem měchu.

[Zl. A 21 z Aetia]

Slunce je rovné zemi, ale kruh, z něhož vydechuje a jímž je kolem neseno, je 27krát větší než země. [Zl. A 21 z Aetia]

Měsíc je kruh 19krát větší² než země, podobný vozovému kolu, majícímu dutý věnec loukotí; je plný ohně tak jako sluneční kruh, leží šikmo jako onen a má jeden výdech tak jako otvor měchu. [Zl. A 22 z Aetia]

Anaximandros praví, že země má tvar válce a že její hloubka měří třetinu její šířky.

[Zl. A 10 z Pseudoplutarchových Stromateis]

... pravil, že se země volně vznáší nejsouc ničím poutána a že se udržuje, poněvadž je odevšad stejně vzdálena. Její

¹ Poslední dvě slova chybějí v rukopisech.

² Číslo se liší (27 a 28 u slunce, 18 a 19 u měsíce a jistě 9 a 10 u hvězd) podle toho, hledí-li se k vnitřnímu nebo k vnějšímu obvodu kruhu, neboť tloušťka kruhů se rovnala výši země.

tvár je okrouhlý, oblé, podobný kamennému sloupu. Na jedné z obou rovin chodíme, druhá pak leží naproti.

[Zl. A 11 z Hippolyta]

Vše to (t. j. hromy a blesky) vzniká ze vzduchu, neboť je-li obklopen hustým oblakem a prudce vyrazí pro svou jemnost a lehkost, tu způsobí roztržení oblaků hřmot a trhlinka proti černosti oblaků způsobí záři.

[Zl. A 23 z Aetia]

Větr je proud vzduchu vznikající tím, že slunce uvádí v pohyb nebo taví jeho nejjemnější částky.

[Zl. A 24 z Aetia]

Deště vznikají z páry vystupující ze země pod slunce.

[Zl. A 11 z Hippolyta]

Anaximandros praví, že je moře zbytkem prvotního vlhka; oheň vysušil větší část vlhka, zbytek pak změnil vypálením.

[Zl. A 27 z Aetia]

První živočichové se zrodili ve vlhku a měli na sobě ostnatou kůru, ale když dorůstali, vystupovali na souši, a když se kůra zlomila, žili ještě krátký čas.

[Zl. A 30 z Aetia]

Praví, že se na počátku zrodil člověk z živočichů jiného druhu, a to proto, že se ostatní živočichové brzy sami živí, zatím co jediný člověk potřebuje dlouhého kojení; kdyby byl býval takový již na počátku, nikdy by se nebyl udržel.

[Zl. A 10 z Pseudoplutarchových Stromateis]

Anaximandros učí, že se lidé nejprve zrodili a vyrostli uvnitř ryb tak jako žraloci,¹ a když se stali schopnými, aby si sami pomáhali, tehdy vystoupili a zmocnili se země.

[Zl. A 30 z Plutarcha]